Türk Dünyası Araştırmaları
TDA

Temmuz - Ağustos 2018
Cilt: 119 Sayı: 235 Sayfa: 23-48

Geliş Tarihi: 09.07.2018
Kabul Tarihi: 10.08.2018

100. Yılında Kafkas İslam Ordusu'nu Yeniden Hatırlamak
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE OSMANLI ORDUSU'NUN SON SAVAŞI: GENCE'DEN BAKÜ'YE ZAFER YÜRÜYÜŞÜ

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN*

Öz

Almanya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan 2 Ağustos 1914 tarihli gizli ittifak antlaşmasının ardından genel seferberlik ilan edilerek bir süre sonra savaşa girilmiştir. Osmanlı Devleti, dört yıl süren bu acımasız savaşta yaklaşık on farklı cephede savaşmak zorunda kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti açısından en zorlu cephelerinden birisi şüphesiz Kafkasya Cephesi'dir. 22 Aralık 1914 tarihinde başlatılan Sarıkamış harekatının kısa bir süre sonra hezimete dönüşmesi doğu cephesinde büyük hüsrana yol açmıştır.

Bolşevik ihtilaliyle yıkılan Çarlık Rusyasının yerine kurulan Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Brest-Litovsk Antlaşması imzalanınca Kafkas cephesinde kısmen bir rahatlama olmuştur. Ancak, Güney Kafkasya'da sıkıntılar bitmemiştir. Mavera-yı Kafkas Hükümeti bir konfederasyon olarak teşkil edilmiş olmasına rağmen, oluşumda yer alan Ermeni ve Gürcülere nispetle Azerbaycan Türklerine karşı sergilenen tavır bu yapının kısa ömürlü olmasına yol açmıştır. 28 Mayıs 1918'de istiklalini ilan eden Demokratik Azerbaycan, geçici olarak teşkilatlanmasını Gence'de yapmış; Osmanlı Devleti ile imzaladığı anlaşma ile Bakü'nün kurtarılması harekatının başlatılmasına zemin hazırlamıştır.

1918 yılı Haziran ayında teşkil edilen Kafkas İslam Ordusu, Gence'de teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra ileri harekata geçerek Gökçay, Salyan muharebelerinden sonra 1918 Ağustos'u başında Bakü önlerine ulaşmıştır. Birinci ve İkinci Bakü Taarruzu'ndan sonra 15 Eylül 1918 tarihinde şehir, Kafkas İslam Ordusu tarafından işgalcilerden temizlenerek Azerbaycan Milli Devleti yönetimine teslim edilmiştir.

Bu makalede, 1918 yılında Osmanlı Devleti tarafından düşünülen ve daha sonra Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de katılımıyla ortak bir proje

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 23 13.09.2018 09:58:08

olan Kafkas İslam Ordusu'nun teşkiliyle başlatılan askerî harekât kapsamında Birinci ve İkinci Bakü harekâtı ve şehrin Türk ordusu tarafından teslim alınması konusu değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı Devleti, Azerbaycan, Kafkas İslam Ordusu, Nuri Paşa, Bakü.*

Remembering The Caucasian Islamic Army In Its Centenary Anniversary

The Last Battle Of The Ottoman Army In The First World War: Victory Walk From Ganja To Baku

Abstract

The Ottoman Empire was obliged to go to war declaring mobilization in accordance with the secret alliance signed with Germany on August 2nd, 1914 and the Empire fought on ten different fronts for four years in this brutal war.

Undoubtedly, the hardest front for the Ottoman Empire in the World War I was the Caucasian Front. The Sarikamis Operation commenced on December 20th, 1914 turned into a catastrophe in a short time and the Eastern Front of the Empire became a disappointment.

The Tsarist Russia was collapsed with the Bolshevik Revolution and the newly established Soviet Russian State signed the Brest-Litovsk Treaty which became a relief for the Eastern Front. But the problems of the Southern Caucasia do not end with this. The Government of Mavera-yı Kafkas (Transcaucasia Confederation) was formed as a confederation but the negative attitude against the Azerbaijani Turks compared to the Armenians and Georgians was the main cause of the short liveliness of the Government. The Democratic Azerbaijan was announced its independence on May 28th, 1918 and formed its government provisionally in Ganja. A treaty signed by this new government with the Ottoman Empire which prepared the ground for the military operation to rescue Baku.

The Caucasian Islamic Army, formed in June 1918 completed its formation in Ganja and began its campaigns on Gökçay and Salyan and reached at the outskirts of Baku in August 1918. In the wake of 1st and 2nd Baku Offensives, the Caucasian Islamic Army cleaned the city from invaders and delivered the city to the Azerbaijan National State.

In this paper we will evaluate the Caucasian Islamic Army which was a joint operation of the Ottoman Empire and the Democratic Azerbaijan Republic and the two offensives of this Army on Baku and the conquest of the city by the Turkish army.

Keywords: *The Ottoman State, Azerbaijan, The Caucasian Islamic Army, Nuri Pasha, Baku.*

Giriş

XIX. yüzyılın sonlarında Alman İmparatorluğu ile önce askerî alanda başlatılan ikili ilişkiler, Kayzer II. Wilhelm'in gelişinden sonra siyasî ilişkilere de zemin hazırlamış, ilerleyen dönemde Osmanlı Devleti'nin, Almanya ile müttefikliğe uzanan bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914'te Almanya ile yaptığı gizli ittifak antlaşmasının hemen ardından tüm yurtta genel seferberlik ilan edilmesi ve bir süre sonra da harbe girilmesi kaçınılmaz hal almıştır. 10 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'ne sığınan iki Alman gemisinin (Goben: Yavuz, Breslau: Midilli adı verildi) bir süre sonra Enver Paşa'nın emriyle Türk do-

235_Zekeriya_Turkmen.indd 24 13.09.2018 09:58:08

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

nanmasıyla birlikte Karadeniz'e açılarak 29 Ekim 1914'te Rusların Sivastopol, Odesa, Novarosisk ve Kefe deniz üslerini bombalaması ile Osmanlı Devleti kendini savaşın içerisinde buluvermişti. Bu hadisenin hemen ardından 1 Kasım 1914'te Ruslar, Kafkaslardan, İngiliz ve Fransızlar 3 Kasım 1914'te Çanakkale Boğazı'ndan, keza yine İngilizler de 5-6 Kasım 1914'te Basra Körfezi ağzından Osmanlı Devleti'ne saldırıya geçmişti. Osmanlı Devleti de 11 Kasım 1914'te İtilâf devletlerine savaş ilan edip ardından da cihat fetvasını yayımlayarak dört yıl sürecek bu acımasız savaşın içine girmiş oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın şüphesiz en yoğun çatışmalarının yaşandığı cephelerden birisi Kafkasya cephesi idi. Sarıkamış harekatından sonra Kafkasya cephesinde karşılıklı çatışmalar uzayıp gitmiştir; bu cephede, savaşın son yılında (1918) teşkil edilen Kafkas İslam Ordusu'nun[1] Azerbaycan ve Dağıstan harekatı ise son derece önemlidir.[2]

a. Sarıkamış Harekatı'ndan Sonra Kafkas Cephesi'nde Askerî ve Siyasî Gelişmeler

Karadeniz hadisesinin hemen ardından 1 Kasım 1914 sabahı Rusların Musun, Narman, Kötek ve Kaleboğazı'ndan sınırı aşarak başlattıkları ileri harekata, Erzurum Müstahkem Mevkii'ndeki birlikler karşı durmaya çalışmıştı. Bir süre sonra da, Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın, bir zamanlama hatasıyla 22 Aralık 1914 tarihinde başlattığı Sarıkamış taarruzu ile Ruslara karşılık verilmek istenmişti.[3] Ancak, bölgedeki soğuk iklim şartlarından ve lojistik destek yönünden yaşanan sıkıntılar 14 Ocak 1915 tarihine gelindiğinde III. Ordu birliklerinin dramatik bir bozgunla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Sarıkamış yenilgisiyle giderek güçten düşün III. Ordu, 1915-1916 yıllarında Rus ordusu karşısında fazla tutunamayınca Doğu Karadeniz ve Şarki Anadolu'nun önemli bölümü Rus işgaline maruz kalmıştır. 1917 yılında Rusya'da yaşanan Bolşevik İhtilali sonrası ortaya çıkan kargaşa sürecinde ancak Çarlık bakiyesi ordunun bölgeden püskürtülmesi mümkün olabilmiştir.

Rusya'da 12 Mart 1917'de patlak veren darbeyle çarlık devrilmiş, ülkede siyasi ve toplumsal çalkantıların ardından büyük bir kargaşa ortamı doğmuş; Ekim ayından itibaren giderek artan şiddet 1917 Ekim Devrimi olarak tarihe geçmiş, giderek artan şiddet eylemleri sonunda 7 Kasım 1917'de meydana gelen Bolşevik İhtilâli'yle farklı bir gelişme yaşanmış; bu hadiseler Sovyet Rusya'nın kuruluşuna uzanan süreci tetiklemiştir. İşte bu gelişmelerin ardından Kafkas cephesinde 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi akdedilerek Rus-

---

[1] Türkiye'de Kafkas İslam Ordusu'nun Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan harekatı konusunda akademik anlamda ilk derli toplu çalışmaları yapan ve bunları makale ve kitaplaştırarak bilim dünyasına sunan, bizim de bu makaleyi hazırlarken büyük ölçüde istifade ettiğimiz değerli meslektaşım, kıymetli ağabeyim E.Öğ.Kd.Alb. Tarih Uzmanı Nasır Yüceer'e teşekkürü bir borç bilirim. (Y.N.)

[2] Ayrıntı için bkz. Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı (Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918),* Gnkur. ATASE Bşk. lığı Yay., Ankara 1996; ayrıca bkz. Nasır Yüceer, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağıstan'a Askeri ve Siyasi Yardımı", *Türkler,* c. XIII, Ankara 2002, s. 731-772.

[3] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı,* c. 1, Gnkur. Basım Evi Ankara 1993, s. 101.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 25 13.09.2018 09:58:08

lar işgal ettikleri bölgelerden çekilmeye başlamıştır.[4] Rusların çekildiği yerler, Ermeni çetelerinin faaliyet alanına dönüşmüş, Ermeni çetelerinin Müslüman ahaliye karşı giriştikleri insanlık dışı uygulamalarla can ve mal emniyeti kalmayan bu yerlerde Türk ordusunun yeni bir harekata girişmesi de mecburiyet haline gelmiştir.[5]

Bolşevik İhtilâli'nin yaratmış olduğu otorite boşluğundan istifade etmek isteyen Kafkas halkları da yeni bir siyasi oluşumu başlatmak istemişlerdi. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ileri gelenleri 11 Kasım 1917'de Tiflis'te bir araya gelerek Mavera-yı Kafkasya'nın (Transkafkasya) durumunu görüşmeye başlamışlar; Gürcü temsilci Noy Jordaniya'nın önerisiyle üç unsurun (Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türkleri) bir araya gelmesi sonucu federal bir hükümetin kurulması kararlaştırılmış; 14 Kasım'da hükümetin kuruluşu ilan edilerek bakanlar kurulu açıklanmıştır. Mavera-yı Kafkas Komiserliği'ne bağlı kabinede Eğitim, Adalet, Ticaret ve Sanayi, Ulaştırma ve Kanunlara Nezaret Bakanlığı Azerbaycan Türklerine verilmiştir.[6] Ancak, aralarında siyasî, tarihî, kültürel açıdan ihtilaf olan bu üç milletin oluşturduğu konfederasyonun uzun vadeli bir yapı olması ve ortak politika yürütmesi o dönemin siyasî-askerî vaziyetine göre zor görünüyordu.

Belirtilen dönemde Gürcüler ve Ermeniler için en önemli mesele, Türkiye ile Kafkas cephesinin tasfiyesi iken Azerbaycan Türkleri, memleketlerinin merkezi ve en büyük şehri olan Bakü'nün Bolşevik ve Ermeni işgalcilerden bir an evvel kurtarılması için çalışıyorlardı. Gürcü ve Ermeniler eski çarlık ordularında subay ve asker olarak sayıca etkili oldukları halde Azerbaycan Türkleri bundan son derece mahrum bırakılmışlardı.[7] Dini-kültürel açıdan da bakıldığında haliyle Azerbaycan Türkleri dezavantajlı durumda idiler.

Sovyet Rusya ile Brest-Litovsk'ta 1917 yılı sonlarında başlatılan ikili görüşmeler sonunda Osmanlı Hükümeti'nin Kars, Ardahan ve Batum üzerindeki istekleri, Sovyet Rusya tarafınca kabul edilmeyince görüşmeler 10 Şubat 1918'de kesilmiştir. Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın III. Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya Kafkas Cephesi'nde Ermenilere karşı ileri harekata geçmesi yönündeki emirleri doğrultusunda başlatılan taarruz harekatı Sovyetlerin masaya oturmalarını mecburi tutmuştur. Türk ordusunun cepheden zorlaması üzerine, kendi iç meselelerini çözümlemek isteyen Sovyet Rusya'nın Osmanlı Devleti ile görüşmelere yeniden başlamasına ve neticede 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasına yol açmıştır.[8] Brest-Litovsk Antlaşması şartlarına göre Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne bı-

---

[4] Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918),* Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2002, s. 154.

[5] Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı (Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918),* s. 13-14.

[6] Cemil Hasanlı, *Azerbaycan Tarihi 1918-1920, Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar,* Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara 1998, s. 35; Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu,* İdil Yay., İstanbul 2010, s. 84.

[7] Hasanlı, *aynı eser,* s. 37.

[8] Şahin, *aynı eser,* s. 144.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 26 13.09.2018 09:58:08

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

rakılmıştır.[9] Öte yandan Gürcülerin Batum'u, Ermenilerin Kars'ı bırakmak istememeleri üzerine askerî harekata devam kararı alınınca meselenin büyük bir çatışmaya girilmeden çözümü için Trabzon'da bir konferans yapılması kararlaştırılmıştır. 14 Mart 1918'de Trabzon'da başlatılan konferansa Mavera-yı Kafkas Hükümeti adına Gürcü Çhenkeli'nin başkanlığında (Azerbaycan Türkü, Gürcü ve Ermeni) 43 kişilik bir heyet katılmıştır. Uzun tartışmalardan sonra bir anlaşmaya varılamamış; 14 Nisan 1918 tarihinde konferans dağılmıştır.[10] Brest-Litovsk Antlaşması'nı yürürlüğe koymak isteyen Osmanlı ordusu ileri harekata geçip kısa süre sonra Kars, Ardahan ve Batum'u sınırlara dahil etmiştir.[11] Mavera-yı Kafkas Hükümeti 22 Nisan 1918'de bağımsız, demokratik ve federatif bir cumhuriyet olduğunu ilan etti. Daha önce belirlenmiş olan 13 bakanlıktan 5'inin dağılımı Azerbaycan Türklerine bırakılmıştı. Hükümetin başında da Gürcü Akakiy İ. Çhenkeli bulunuyordu. Ancak bu yeni cumhuriyetin uzun ömürlü olması mümkün görünmüyordu.[12]

Mavera-yı (Transkafkasya) Kafkas hükümeti delegeleriyle bir anlaşmaya varılamaması üzerine 11 Mayıs 1918'de bu defa Osmanlı Devleti'yle görüşmelerde bulunmak üzere Batum Konferansı toplanmıştır. Oldukça kalabalık, (45 kişilik) bir heyetle toplantılara katılan Transkafkasya Hükümetini, Gürcü, Azerbaycan Türkü ve Ermeni üst düzey devlet yöneticileri; Osmanlı Devleti adına Adliye Nazırı Halil (Menteşe) başkanlığında bir heyet temsil etmişti.[13] Osmanlı delegesi başı olan Halil Bey yaptığı konuşmada Transkafkas Hükümeti'nin Brest-Litovsk Antlaşması'nın şartlarına uymadığından anlaşma ile kazanılmış hakların ancak kuvvet yoluyla elde edileceğini belirtmiştir. Bu durumda Osmanlı çıkarlarının mevcut durum karşısında yeniden değerlendi-

[9] Yüceer, *aynı eser,* s. 14-17.

[10] Trabzon Konferansı hakkında ayrıntı için bkz. Enis Şahin, *aynı eser,* s. 311-364.

[11] Konferansta sorunlarını dile getirmek ve Osmanlı yardımını temin etmek için Dağıstan'dan gelen delegeler de vardı. Görüşmelerde Osmanlı Hükümeti'ni Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey ile Albay Hüseyin Rauf (Orbay) temsil ediyordu. Konferansın açılış konuşmasını yapan Albay Rauf Bey Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'da barışı esas alan iyi ilişkiler kurmak isteğini belirterek, Kafkasya'da kurulan bu hükümetin yönetim şekli ve siyasî niteliğinin açıklığa kavuşmasını istedi. Çünkü Transkafkas Hükümeti ve parlamentosu olan Seym Meclisi bağımsız bir devlet olduğunu dünyaya ilan etmemişti. Ayrıca Sovyet-Rusya ile olan bağlantısının niteliğini de açıklamamıştı. Ortada belirsiz bir durum mevcuttu. Transkafkas Hükümeti temsilcileri bu belirsiz durumu açıklamada güçlük çekiyorlardı. Geçen zaman içerisinde Seym Meclisi'nde bulunan bütün gruplarda bağımsızlığın ilan edilmesi eğilimi doğdu. 22 Nisan 1918'de meclis büyük çoğunlukla Transkafkas Demokratik Federatif Cumhuriyeti'ni ilan etti. Transkafkas temsilcileri bir ay süren görüşmelerde Brest-Litovsk Antlaşması'nın Kars, Ardahan ve Batum'a ilişkin hükümlerini kabul etmemişler ve Trabzon Konferansı herhangi bir antlaşmaya varılmadan 14 Nisan 1918'de sona ermişti. Bkz. Cemil Hasanlı, *aynı eser,* s. 55-75; Yüceer, *aynı eser,* s. 20.

[12] Bal, *aynı eser,* s. 157.

[13] Gürcistan'da Başbakan ve Dışişleri Bakanı sıfatıyla heyet başkanı Chenkeli ve Nikoladzo, Azerbaycan'da Mehmet Emin Resulzade ve Mehmet Hasan Hacinski, Ermenistan'dan Kaçaznuni ve Hatisyan temsil etmekte idi. Konferansa Osmanlı Devleti ve Almanya'nın da uygun görmesiyle Kuzey Kafkas Dağlılar İttifakı'nı temsilen Haydar Bammat, Abdülmecit Çermoyef, Temirhanov ve Gandemirov katılmışlardı. Alman heyetinde Von Lossov eski Tiflis Elçisi Kont Şulenberg, Yakın Doğu uzmanı diplomat Von Vezenberg hazır bulunmuştu. Osmanlı Devleti Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey başkanlığında bir heyeti konferansa göndermişti. Bu heyette 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa da yer almıştı. Bkz. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 475; Cemil Hasanlı, *aynı eser,* s. 79.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 27 13.09.2018 09:58:08

rilip belirlendiğini belirten Halil Bey on iki madde ve üç ek maddeden ibaret olan Osmanlı Devleti ile Transkafkas Cumhuriyeti barış ve dostluk antlaşması metnini müzakere için Transkafkas temsilcilerine takdim etmiştir. Antlaşma metninde Osmanlı Devleti, yapılan savaşta verdiği kayıplara karşılık olarak yeni topraklar talep etmiştir.[14] Bu talepler Ahıska, Ahılkelek, Aleksandrapol, Eçmiadzin kazaları ve Kars-Aleksandrapol-Culfa demir yolunu ihtiva ediyordu.[15] Ancak Osmanlı tarafının bu talepleri, Transkafkas Hükümeti'nin Gürcü ve Ermeni temsilcileri tarafından kabul edilmeyince Türk ordusunun ileri harekata devamı kararı alınmıştır.

Osmanlı delegesinin reisi Halil Bey, Batum Konferansı'ndaki tutumunu sertleştirerek Transkafkas heyeti başkanı Çhenkeli'ye verdiği notada, Transkafkasya'nın özellikle Bakü tarafında yüzbinlerce Türk ve Müslümanın kendilerini inkılapçı diyen haydutların kanlı pençeleri altında inlediğini, aynı din ve milliyete mensup bu insanların dramının görmezden gelinemeyeceğini ifade ederek buraya asker gönderilmesinin bir zorunluluk haline geldiğini belirtmiştir.[16] Aslında millî çıkarları birbirleriyle çatışan bu üç toplumun (Türk, Ermeni, Gürcü) zoraki gerçekleşen birlikteliğinin uzun sürmesi pek mümkün değildi. Ermeni ve Gürcüler Türk ordusunun ilerlemesine engel olmaya çalışırken, Azerbaycan Türklerinden ileri gelenleri ise Osmanlı idarecileri ve ordusundan destek bekliyorlardı. Transkafkas Konfederasyonu'nun meclisi *"Seym"* 26 Mayıs 1918'de yapılan son toplantısında konfederasyonu feshetme kararı almış; aynı gün Gürcüler ve Ermeniler kendi müstakil devletlerini ilan etmişlerdi.

Bu gelişmeler üzerine, Azerbaycan Türklerinin temsilcileri de hemen harekete geçip 28 Mayıs 1918 tarihinde Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Bu karara göre, Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkentinin Bakü olması hükme bağlanmıştı. Ancak Bakü, 31 Aralık 1917'de *"Kafkas Fevkalâde Komiseri"* olarak Petrograd'dan gönderilen Ermeni komünistlerinden Stephan Şaumyan'ın düzenlediği bir darbe sonunda -Azerbaycan yönetiminin devrilmesiyle- 18 Mart 1918'de Bolşevik idaresine girmişti. Bu sebeple Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti geçici olarak Gence oldu. 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde Transkafkas Konfederasyonu meclisi olan Seym'de bulunan Azerbaycanlı üyelerden bir *"Millî Meclis"* meydana getirilmiş; bu meclisin başkanlığına da Mehmet Emin Resulzade seçilmiştir. Sekiz bakandan teşekkür eden Azerbaycan Hükümeti'nin ilk başbakanı ise Feth Ali Han Hoyski olmuştur.[17]

30 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması hakkında Başbakan Feth Ali Han Hoyski'nin imzaladığı bildiri bütün ülkelerin dışişleri bakanlıklarına gönderilmesi, Sovyet Rusya ile İran'ı rahatsız etmişti. İran'ın

[14] Batum Konferansı hakkında ayrıntı için bkz. Enis Şahin, *aynı eser,* s. 545-573.
[15] Hasanlı, *aynı eser,* s. 80.
[16] Hasanlı, *aynı eser,* s. 88.
[17] Yüceer, *aynı eser,* s. 30-31.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 28 13.09.2018 09:58:08

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

bu arada bağımsız Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'nin yardımıyla Güney Azerbaycan'la birleşebileceği yönündeki şüphelerinin arttığı bir sırada 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasında Dostluk Antlaşması imzalanmıştı.[18] Bu sırada diplomatik bir manevra yapan Azerbaycan Hükümeti dış yazışmalarında Kafkas Azerbaycan'ı ifadesini kullanarak İran'ın şüphesini ortadan kaldırıp güven telkin etmeye çalıştı.[19] Kafkasya'daki bu son gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya tarafından da hoş karşılanmamıştı. 4 Haziran 1918 tarihinde Gürcistan ve Ermenistan ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir dostluk antlaşması imzalanmış; Brest-Litovsk antlaşması şartları bu devletlerce de kabul edilmiştir.[20]

Osmanlı Devleti ile Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti arasında yapılan antlaşmanın birinci maddesinde; Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında daima bir kardeşlik ve dostluğun var olacağı vurgulanmakta, ikinci maddesinde; Azerbaycan'ın Gürcistan, Ermenistan ve Osmanlı Devleti'yle olan sınırları ayrıntılı biçimde belirtilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından istenildiğinde Osmanlı Devleti intizam ve asayişi temin etmek için bu ülkeye asker gönderebilecekti. Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde hiçbir çetenin kurulmasına ve faaliyetine meydan verilmeyecekti. Osmanlı Devleti Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları dâhilinde askerî amaçlı her türlü nakliyatı ve sevkıyatı serbestçe yapabilecekti ve bu amaçla demir ve kara yollarından yararlanabilecekti. Ayrıca petrol sahalarının ve kaynaklarının mevcut durumlarının korunması hususunda Osmanlı Devleti ile Azerbaycan ve Gürcistan Cumhuriyetleri arasında bir itilâfname imzalanmıştır. Bu antlaşmayı Osmanlı Devleti adına Adliye Nazırı Halil Menteşe ile III. Ordu Komutanı Mehmet Vehip Paşa, Azerbaycan Cumhuriyeti adına ise Dışişleri Bakanı Mehmet Hasan Hacinski ile Millî Meclis Başkanı Mehmet Emin Resulzade imza atmıştır.[21]

b. Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden Yardım Talebi

Transkafkas Konfederasyonu'nun dağıldığı gün kurulan Gürcistan ve Ermenistan'ın siyasî ve askerî teşkilâtlanması Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne oranla daha iyi durumda idi. Rus ordusunda sayıca çok olan Ermeni ve Gürcü subaylar, devletlerinin kurulmasından sonra kendi millî ordularına katılmışlardı. Özellikle Ermeni kökenliler kendi millî emellerini gerçekleştirmek için kurulan bu orduyu esas kabul ederek Türklere karşı düşmanca hareketlere giriştiler.[22]

---

[18] Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Batum Antlaşması hakkında ayrıntı için bkz. Şahin, *aynı eser,* s. 628-631.

[19] Hasanlı, *aynı eser,* s. 97-103.

[20] Akdes Nimet Kurat, *aynı eser,* s. 477-478; Ayrıca bkz. Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi,* c. 3, Ks. 4, s. 191-193.

[21] *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1575-1918),* Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yayın No: 9, Ankara 1993, s. 226-235.

[22] Aygün Attar, "Türk Ordusu Transkafkasya'da", *Askerî Tarih Bülteni,* Sayı: 50, s. 20; Cemil Hasanlı, *aynı eser,* s. 39.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 29 13.09.2018 09:58:08

Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının başta Bakü olmak üzere önemli bir kısmı Bolşevikler ve Ermeniler tarafından işgale uğradı. Bakü'den batı istikametine taarruza geçen çoğunluğunu Ermenilerin meydana getirdiği Bolşevik birlikleri, Bakü ile Gence arasındaki toprakları işgal ederek Gökçay kasabasına kadar ilerlemişlerdi. Azerbaycan halkı savunmasız bir durumda kaldığından istilâcılara karşı direnememiştir. Azerbaycan Türkleri kendilerini kurtaracak kuvveti ancak Osmanlı Devleti'nin sağlayabileceğini ümid ediyorlardı. Gence'de kurulmuş olan *"Azerbaycan Millî Komitesi"* Başkanı Nesip (Nasip) Yusufbeyli İstanbul'a bir elçilik heyeti gönderilmesini ve Azerbaycan'a Türk ordusunun davet edilmesini istiyordu.[23] Bu maksatla Gence Millî Komitesi, Nâki (Şeyhzamanlı) Keykurun'u İstanbul'a göndermişti. İstanbul'a geldiğinden üst düzey bir protokol ile karşılanmış olan Nâki Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Sadrazam Talat Paşa ile görüşerek yardım isteğinde bulunmuş ve Azerbaycan'a siyasî-askerî destek konusunda olumlu cevap almıştır.[24] Benzer yardım talepleri daha önceden de Trabzon Konferansı'nda Azerbaycan ileri gelenleri tarafından da Osmanlı delegelerine iletilmiştir.[25]

Trabzon Konferansı'ndaki görüşmeleri kısaca hatırlatmak gerekirse; Azerbaycan'ın her yerinde Ermeni çeteleri tarafından masum Türk halkına yönelik terör ve katliamın artması üzerine Millî Şûra Başkanı Mehmet Emin Resulzade ve Dışişleri Bakanı Mehmet Hasan Hacınski Azerbaycan'a yardım gönderilmesi konusunda Osmanlı delegeleriyle görüşmeler yapmıştı. Bu arada iki ülke arasında varılan antlaşma şartlarına göre Azerbaycan'a öncelikle askerî birlik gönderilmesi talep edilmekte idi. Bolşevik ve Ermeni zulmünden perişan olan Azerbaycan halkı da, Osmanlı askerinin gelmesini sabırsızlıkla bekliyordu. Azerbaycan Başbakanı Feth Ali Han Hoyski yardım konusunda kamuoyuna yaptığı açıklamalarda şunları ifade etmiştir:

> *"Türkiye Azerbaycan Sulhnamesi'nin bir maddesine göre memleketinize ne vakit lâzım olsa hakkımızın müdafaası için Türkler bize bir miktar asker vermeliydiler. Ona göredir ki, darda kalınca bu çareye başvurduk. Türkler emel ve vazifelerini iyi niyetlerle yerine getirdiler. Elbet ordusuz, güçsüz görülmesi pek müşkül olan işler çok zorluklarla yavaş yavaş yürüyordu. Bize dışarıdan güç almak için başka millet ve devlete müracaat ettiğimizde bir sonuç hasıl olmazdı. Ona göredir ki, dindaş ve millettaşımız olan Türkiye'ye müracaat edildi."*[26]

c. Kafkas İslam Ordusu'nun Kurulması, Nuri Paşa'nın Musul'dan Gence'ye Hareketi

28 Mayıs 1918 tarihinde, Mehmet Emin Resulzade önderliğinde, Azerbaycan *"misak-ı millî"*sini kabul ederek istiklâlini ilan edip Millî Azerbaycan Dev-

---

[23] Halil Bal, *aynı eser,* s. 103 vd.

[24] Naki (Şeyhzamanlı) Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları,* İstanbul 1964, s. 69.

[25] Yüceer, *aynı eser,* s. 55-57.

[26] Hasanlı, *aynı eser,* s. 81-104.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 30 13.09.2018 09:58:08

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

leti'ni kuran heyet, bölgede artan Rus-Ermeni ve İngiliz işgaline karşı varlığını Osmanlı Devleti'nin desteği ile sürdürebileceğine inanıyordu. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmak için bir an önce harekete geçilmiş; yardım meselesi düşünceden hemen uygulamaya geçirilsin istenmiştir.[27]

Azerbaycan ve Dağıstan'dan gelen yardım isteklerini yerinde incelemek üzere gönderilen heyetin hazırladıkları rapor doğrultusunda Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Azerbaycan'ı işgalden kurtarmak için gerçekleştirilmesi düşünülen Azerbaycan harekatına son derece güvendiği iki yakınını göndermeyi uygun bulmuştu. Bunlardan biri Kutülamare Zaferi kahramanı amcası Halil (Kut) Paşa, diğeri ise üvey kardeşi Yarbay Nuri (Killigil) Bey idi.

Enver Paşa Azerbaycan'ı işgalden kurtarmak amacıyla Azerbaycan Türklerinden teşkil etmeyi düşündüğü ve adına *"Kafkas İslam Ordusu"*[28] denilen birliğin komutanlığına o sırada Musul'da III. Ordu emrinde bulunan Yarbay Nuri Bey'in rütbesinin mirlivalığa yükseltilerek, Harbiye Nezareti tarafından gerekli işlemler yapıldıktan sonra padişah fermanı da alınarak ataması gerçekleştirildi.[29]

Kafkas İslam Ordusu komutanlığına atanan Nuri Paşa maiyetindeki seçkin subaylarla 8 Nisan 1918'de Musul'dan Gence'ye gitmek üzere hareket etti. Azerbaycan topraklarına girdiğinde halk tarafından coşkuyla karşılandı. Nuri Paşa 25 Mayıs 1918'de halkın sevgi gösterileri arasında Gence'ye geldi ve Kafkas İslam Ordusu'nun kurulması çalışmalarına hızla başladı.[30] 15 Haziran 1918 itibarıyla Musul'daki 6. Ordu'dan Kafkas İslam Ordusu teşkilâtı için çoğu subay olmak üzere 149 subay ve memur, 488 küçük zabit ve er gönderilmişti. Geri kalan subay ve küçük zabitler ise Haziran ayı sonuna kadar Azerbaycan'a gönderileceklerdi.

Kafkas İslam Ordusu için ayrı bir talimatname hazırlanmıştır. Bu talimatnamenin 11. maddesine göre orduda istihdam edilecek subaylar, bulundukları rütbenin bir üstüne sahip olacaklar; Azerbaycan'da görev yaptıkları süre içinde fahrî rütbelerinin yetkilerini kullanabileceklerdi.[31] Başkomutan Vekili Enver Paşa amcası Halil Paşa'yı 29 Haziran 1918'de Vehip Paşa'nın yerine, Kafkasya'da konuşlanmış olan Şark Orduları Grubu Komutanlığı'na atanmasını sağladı. Azerbaycan'a yönelik askerî harekatı böylece iki yakını aracılığı ile gerçekleştirmeyi düşünmüştü.

---

[27] Halil Bal, *aynı eser,* s. 181-185.

[28] Almanya, Osmanlı kuvvetlerinin Brest-Litovsk Antlaşması'yla belirlenen sınırın doğusuna geçmesini istemediğinden, hele Azerbaycan'da başlatılacak bir harekata karşı çıkacağından, kurulacak ordunun Azerbaycan halkından teşkil edilmiş bir kuvvet görüntüsü vermesine özellikle dikkat edilmiştir. Kurulan orduya da *"Kafkas İslam Ordusu"* adının verilmesi Osmanlı birlikleri meydana getirmiş, bir kısım Azerbaycan milis kuvveti de orduda yer almıştır. Enver Paşa, Azerbaycan harekatını gerçekleştirecek olan *"Kafkas İslam Ordusu"*nun faaliyetleriyle direkt olarak ilgilenmiştir. Nasır Yüceer, *aynı makale, Türkler,* c. XIII, s. 739.

[29] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3.ncü Ordu Harekatı,* s. 525-538.

[30] *Gnkur. ATASE Arşivi,* Tarihçeler Koleksiyonu (TAR. Kol) KI. 1, D. 1, F. 1-121; *Gnkur. ATASE Arşivi,* I. Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH. Kol), K. 3823, D. 22, F. 7, 7-1.

[31] *Gnkur. ATASE Arşivi,* TAR. Kol., K. 1, D. 1, F. 1-120.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 31 13.09.2018 09:58:08

Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'nın, 25 Mayıs 1918'de Gence'ye gelip karargâhını kurarak ordu teşkili için faaliyetlere başladığı sırada bir yandan da Ermeni çetelerinin Azerbaycan topraklarındaki baskı ve zulümlerini bertaraf etmek için de harekete geçmesi gerekiyordu. Nuri Paşa Kafkas İslam Ordusu'nun iyi donatılmış, muharebe kabiliyeti yüksek bir tümenle takviye edilmesini, ayrıca yerel milis kuvvetlerle de güçlendirilmesini istiyordu. Bu düşüncesini Enver Paşa'ya bildirdiği gibi, bu yönde daha önceden Azerbaycan Millî Meclis Başkanı Mehmet Emin Resulzade'nin de kendisinden bu yönde talebi olmuştu.[32]

Bir süre sonra da Kafkas İslam Ordusu'nu takviye için Mürsel Paşa'nın komutasındaki 5. Kafkas Tümeni'nin de Azerbaycan'a gönderilmesi kararlaştırıldı. 5. Kafkas Tümeni'nde toplam 257 subay, 5575 er bulunuyordu. Gence halkı, 5. Kafkas Tümeni'nin şehre girişini büyük bir coşku içinde kurbanlar keserek ve binalara Türk bayrakları çekerek karşılamıştır.[33] Bu gelişmelerin olduğu sırada şehrin demografik yapısına bakılacak olursa, 60.000 nüfuslu Gence'nin doğu kesiminde 20.000 civarında Ermeni nüfus yaşamakta idi. Nuri Paşa ilk iş olarak, Ermeni nüfusun da desteğiyle bölgede faaliyette bulunan silahlı Ermeni çetelerini, Azerbaycan Türklerinin de görev yaptığı Gence Müfrezesi ile etkisiz hale getirmiştir.[34]

ç. Kafkas İslam Ordusu'yla Gökçay'dan Bakü Önlerine

Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'ı Ermeni çeteleri ve Bolşevik Rus işgalinden kurtarmak için yaptığı askeri yardımlar Bakü'deki işgalciler tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştı. Azerbaycan'ın tamamını işgal etmek ve Gence'deki hükümeti dağıtmak isteyen Stephan Şaumyan ve Taşnakcı Ermeniler topladıkları ordu ile Kafkas İslam Ordusu'na yönelik harekata girişmekte geri kalmamışlardı. Gence'den Bakü'ye uzanan yol üzerindeki Gökçay yakınlarında 17 Haziran tarihinden 30 Haziran 1918'e kadar süren muharebelerde, Türk askeri tahammül sınırlarını aşan bir dayanıklılık içinde, havanın ısısı ve susuzluğa rağmen[35] muharebelere devam edip Bolşevik-Ermeni kuvvetlerini bozguna uğratıp Bakü istikametinde püskürtmüştür. Öte yandan Salyan bölgesinde de muharebeler devam etmiş, o sırada Kafkas İslam Ordusu emrine giren Azerbaycan Türklerinden Binbaşı Nazım Ramazanof emrindeki birlikler, düşmanı çekilmeye zorlamışlar, 12 Temmuz'da da Ermeni Bolşevik kuvvetinin büyük bir bozgunla kaçmasını sağlamışlardır.[36] Gökçay ve Salyan'da

---

[32] *Gnkur. ATASE Arşivi,* BDH. Kol., K. 3823, D. 22, F. 7-3.

[33] *Gnkur. ATASE Arşivi,* TAR. Kol., K. 1, D. 1, F. 1-119.

[34] Binbaşı Zihni Bey komutasındaki Mürettep 2. Süvari Alayı 6 Haziran'da, Binbaşı Cemil Cahit Bey komutasındaki 9'ncu Kafkas Alayı 10 Haziran 1918'de Gence'ye geldi. Bu iki alaydan oluşan kuvvete *"Gence Müfrezesi"* adı verildi. Bkz. E. Kaymakam Rüştü, *Büyük Harpte Bakü Yıllarında 5. Piyade Fırkası,* (93 Sayılı Askerî Mecmuanın 34 Sayılı Tarih Kısmı), İstanbul Askerî Matbaası, 1934, s. 28; Mehman Süleymanov, *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan,* Bakü 1999, s. 183-184.

[35] *Gnkur. ATASE Arşivi,* TAR. Kol., K. 1, D. 1, D. 1, F. 1-118, Rüştü, *aynı eser,* s. 47.

[36] Salyan Muharebesi'nde Türk müfrezesi 12 er şehit verirken, düşmanın kaybı ise 132 ölüdür. Bkz. *ATASE Arşivi,* Barış Faaliyetleri Koleksiyonu (BAF) Kol., K. 3823, D. 22, F. 7-5; E. Kaymakam Rüştü, *aynı eser,* s. 90, 91-102.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 32 13.09.2018 09:58:09

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

kazanılan zafer, cephede inisiyatifin Kafkas İslam Ordusu'na geçmesine fırsat yaratmış; Türk ordusu artık taarruzda, Bolşevik-Ermeni Ordusu ise savunmada kalmıştır. Kafkas İslam Ordusu, önce ilk istikamet olarak Gökçay-Şamahı-Bakü karayolu, ikinci istikamet olarak Gence-Bakü demiryolu boyunca ilerlemeye devam etmiştir.

Aksu'da cereyan eden muharebelerde hava sıcaklığının yüksek oluşu askerin hareketini engellerken, lojistik ihtiyaçlar bir yana susuzluk da ayrı bir sıkıntı yaratmıştır. Susuzluktan dolayı bulaşıcı hastalıklarda artış olmuş; hatta 5. Kafkas Tümen Levazım Reisi Binbaşı Fuat Bey'in koleradan ölmesi ordu içinde büyük üzüntü yaratmıştır.[37]

Temmuz sıcaklarına rağmen, Kafkas İslam Ordusu'nun ileri harekatı Şamahı istikametinde devam etmiş, 21 Temmuz 1918 tarihinde ordu birlikleri Şamahı'nın denetimini ele almış, düşmanın Bakü istikametindeki çekilmesi sürmüştür. Türk ordusunun Bakü'ye yaklaştığını gören Almanlar, Osmanlı Genelkurmayına baskı yaparak Bakü'ye yönelik harekatın durdurulmasını istemişlerdi. Harbiye Nazırı Enver Paşa açıktan harekatın yavaşlatılması, hatta durdurulması noktasında emirler verirken, Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'ya gönderdiği kişiye özel gizli kayıtlı emirlerde; taarruzun sürdürülmesi ve Bakü'nün zaptının geciktirilmemesi için sık sık uyarılarda bulunmuştur. Alman itirazlarına rağmen[38] Nuri Paşa, 23 Temmuz'da birliklerini Bakü'nün 70 kilometre kadar yakınına yaklaştırarak şehre yönelik taarruz için son hazırlıkları başlatmıştır.[39]

Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye yaklaşması üzerine Alman Genelkurmayı Enver Paşa'ya karşı tutumunu daha da sertleştirmişti. Mareşal Ludendorf, Enver Paşa'ya iletilmek üzere Osmanlı Genelkurmayı'nda görevli general Hans von Seeckt'e gönderdiği bir yazıda; Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin onayını almadan Brest-Litovsk Antlaşması hükümlerine aykırı olarak Azerbaycan'da harekat başlattığını ve bu gelişmelerin Alman çıkarlarına ters

---

[37] Yüceer, *aynı eser,* s. 89; Süleymanov, *aynı eser,* s. 232.

[38] Almanya, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a yaptığı askerî yardıma ilk baştan itibaren karşı çıkmıştır. Almanya'nın Kafkas siyasetinin esas hedefi Bakü petrolleri üzerinde imtiyaz elde etmekti. Almanya Güney Kafkas'ta kontrolü ele geçirmek için Gürcistan'ı üs olarak seçmiş ve Gürcistan'la, Batum konferansı bitiminde imzaladığı antlaşma ile bu devleti bir bakıma himayesi altına almıştı. Almanya Gürcistan'da bulunan Alman tutsaklar ve Alman asıllı Gürcü vatandaşlardan birlikler oluşturarak izlediği siyasetin askerî desteğini teşkil etmeye çalışmıştır. Almanya yeni kurulan devletlerden Gürcistan ve Ermenistan'ı resmen tanırken Azerbaycan'a karşı soğuk bir politika izlemiş ve tanımamıştır. Almanya Osmanlı birliklerinin Azerbaycan'a sevkıyatını engellemek için birtakım faaliyetlerde de bulunmuştur. Şöyle ki, 10 Haziran'da Borçalı istikametinden Azerbaycan'a doğru hareket eden Türk birlikleri ile Alman-Gürcü birlikleri karşı karşıya geldi. Müttefik olan Türkiye ile Almanya Transkafkas siyasetinde karşı cephelerde yer almışlardı. Küçük çaplı bir çatışma neticesinde Alman-Gürcü güçleri geri çevrildi ve çok sayıda esir alındı. Bundan başka Almanya'nın Gürcistan'daki askerî ve siyasî temsilcisi olan General Von Kress Gürcistan hükümetine baskı yaparak Gümrü-Tiflis-Gence demiryolunu askerî sevkıyata kapattırmıştı. Ayrıca General Von Kress Bakü taarruzuna Almanya'nın da birkaç tabur askerle katılmak istediğini bildirmişti. Onun bu isteği Almanya'nın Bakü'de çıkarlarını koruyacak bir silahlı güç bulundurma düşüncesini açıkça ortaya koymuştur. M. Taylan Sorgun, *Bitmeyen Savaş (Kut'ül Ammare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları),* İstanbul 1972, s. 223; E. Kaymakam Rüştü, *aynı eser,* s. 40.

[39] *Gnkur. ATASE Arşivi,* BDH Kol., K. 3819, D6. F. 5; *Gnkur. ATASE Arşivi,* BDH Kol. K. 3823, D. 22, F. 76; E. Kaymakam Rüştü, *aynı eser,* s. 104-110.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 33 13.09.2018 09:58:09

düştüğünü, bu yüzden siyasî ve askerî desteğin gözden geçirilebileceğini belirterek, *"Derhal Kafkasya'yı bırakıp çekilin!"* uyarısında bulunmuştur.[40] Alman Genelkurmayı'nın bu tehditkar tavırları artarak devam etmiştir. Hatta Ağustos ayı sonlarına gelindiğinde Almanlar, daha sert yazılar göndererek Enver Paşa'ya Kafkas harekatı konusunda baskılarını had safhaya çıkarmışlar, Bakü'nün yalnız Alman birlikleriyle işgal edilmesini isteyecek kadar işi ileri götürmüşlerdir.[41]

Bütün bu gelişmeler sonunda Enver Paşa, müttefiki Almanya'ya karşı değişik siyasî-askerî manevralar yapmak zorunda kalmıştır. Enver Paşa, gerek Şark Orduları Grubu Komutanlığı'na ve gerekse Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'na gönderdiği açık telgraf emirlerinde; Türk birliklerinin Azerbaycan içlerinde ilerlemeyeceğini ve Bakü'ye yönelik bir harekatın yapılmayacağını, Kafkas İslam Ordusu'na asker, silah ve cephane gönderilmemesini sert bir dille emrediyordu. Ancak, kişiye özel gizli kaydıyla gönderdiği emirlerde Kafkas İslam Ordusu'nun ihtiyacı olan asker, silah ve cephanenin derhal gönderilmesini, ordunun her türlü hazırlığını ikmal edilerek Bakü'ye karşı bir an önce taarruza geçilip şehrin Almanların müdahalesine fırsat verilmeden ele geçirilmesini kesin olarak ifade ediyordu. Hatta Bakü'ye yönelik askerî harekatı engelleme girişiminde bulunabilecek Alman müfrezeleriyle gerekirse çatışmaya dahi girilebileceğini bildirerek buna göre tedbirler alınmasını istiyordu.[42]

Nuri Paşa, Kafkas İslam Ordusu'yla Azerbaycan'ı kurtarma muharebeleri yaparken aynı zamanda Azerbaycan Türkleri'nden oluşan millî bir kolordu meydana getirmek için de çalışmalar başlatmıştır. Kafkas İslam Ordusu'na bağlı *"Asker Alma Başkanlığı"* kurularak yeni bir teşkilâtlanmaya gidilmiş ve seferberlik işlerinin bu başkanlık tarafından yürütülmesini sağlamıştır. Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye doğru gerçekleştirdiği zafer yürüyüşü gençlerde vatan sevgisini en yüksek seviyeye taşımış, silah altına girmek isteyen Azerbaycanlı gençlerin sayısında gün geçtikçe önemli artışlar olmuştur. Kafkas İslam Ordusu Asker Alma Başkanlığı, o tarihlerde gazetelere ilan vererek orduya girmek için müracaatların artmasından büyük memnunluk duyulduğunu belirten mesajlar yayımlamıştır. Basında yer alan bu ilanda *"dinin ve vatanın muhafazası için İslam Ordusu'na kaydolunmak üzere kent ve kasabalardaki komutanlıklara müracaat edenlerin miktarı her geçen gün çoğaltmakta, din, vatan ırz ve namusu korumak için düşmana karşı yapılan hazırlıklar memnuniyet verici görülmektedir"* deniliyordu. Bu seferberlik çalışmaları sayesinde 1. Azerbaycan Tümeni emrine kısa bir sürede toplam 2.898 asker kaydedilmiştir.

Millî Azerbaycan Ordusu'nu kurmak için o sırada birtakım kanunî düzenlemeler de yapılmıştır. Buna göre bütün Azerbaycan'da eli silah tutabile-

---

[40] Ş. Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* c. III, İstanbul 1978, s. 411-414.

[41] *Gnkur. ATASE Arşivi,* BDH Kol., K. 3187, D. 7, F. 3-2, 3-3; *Gnkur. ATASE Arşivi,* BDH Kol., K. 3821, D. 15, F. 34.

[42] Yüceer, *aynı eser,* s. 95.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 34 13.09.2018 09:58:09

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

cek erkek vatandaşlar askerlik mükellefiyetine dâhil edilmiş, savaş esnasında 18 yaşından itibaren gençler savaş mükellefi sayılmış, barış döneminde bu yaş sınırı 20 olarak kabul edilmiştir. İhtiyatlık yaşı da 40 olarak tespit edilmiştir.[43] Nuri Paşa silah altına alınan Azerbaycanlı askerlerin eğitimi için Osmanlı subaylarını görevlendirmiştir. Fakat esas olan Azerbaycan Millî Ordusu'na komuta edecek Azerbaycan Türklerinden meydana gelen bir zabit kadrosunu teşkil etmekti. Bunun için Azerbaycan Millî Harp Okulu'nun açılmasını uygun gördü. Gence'de açılan Harp Okulu'nun komutanlığına askerî eğitim-öğretim konusunda kabiliyetini takdir ettiği Albay Atıf Bey'i getirmiştir. Nuri Paşa, Gence Harp Okulu'nun eğitim ve öğretim faaliyetleri ile yakından ilgilendiği gibi, Azerbaycan Millî Ordusu'nun subay kadrosunun yetişmesine büyük önem vermiştir.[44]

İlerleyen zamanda Gence Harp Okulu'nda eğitim öğretim faaliyetlerine hemen başlanılmıştır. Gence'de dört aydan fazla süren hızlandırılmış bir eğitim sürecinden sonra birinci dönem zabit adaylarının mezuniyet sınavları 26-27 Ekim 1918 tarihinde yapılmış,[45] mezunların kıtalara tayinleri de hemen gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Eğitim Bakanı Nesip Bey Yusufbeyli mezuniyet töreninde yaptığı konuşmasında: *"…komşu milletler, Azerbaycan gençlerinin nasıl bir kabiliyet ve istidata sahip olduklarını gördüler. Bu kuvvete sahip olan ülkem gelecekten korkmamaktadır."*[46] diyerek, mezun olan genç zabitlere olan güvenini ifade etmiştir. Harp Okulu ve Küçük Zabit Mektebi'nin açılmasıyla Azerbaycan Millî Ordusu'nun zabit ve küçük zabit ihtiyacının karşılanmasına gayret edilmiştir.

Şark Orduları Grubu Komutanı Nuri Paşa ise, Azerbaycan Millî Ordusu'nun daha sağlam temeller üzerine oturtulması gayretleri içinde olmuştur. Nuri Paşa, Azerbaycan Ordusu'nun çekirdeğini oluşturan Azerbaycan Kolordusu'nun tam teşekküllü bir askerî birlik olarak teşkilatlanması amacıyla 13 Ağustos 1918'de ayrıntılı bir talimatname yayımlamıştır.[47] Yeni teşkil edilecek

---

[43] Mehman Süleymanov, *aynı eser,* s. 402-403.

[44] 1918 Haziran ayının başlarında faaliyete geçen Harp Okulu'na çok sayıda müracaat olmuş, bunların arasından 100 kişi seçilmiştir. Okulun eğitim öğretimini düzenleyen nizamnamede öğrencilerin takım komutanı olarak yetiştirilmesi, ayrıca onlara icabında bölüğü idare etme yeteneği kazandırılması da ön görülmüştür. Bir talimgâh niteliği taşıyan okulda eğitim ve öğretim programları üç devre olarak hazırlanmıştır. Nazarî ve uygulamalı dersler ile kültür dersleri detaylarıyla programlarda yer almıştır. Azerbaycan Ordusu'nun astsubay ihtiyacını karşılamak için Gence'de Ağustos ayında küçük zabit mektebi adında ikinci bir okul daha açılmıştır. Mehman Süleymanov, *aynı eser,* s. 144-148.

[45] Sınavlarda Millî Azerbaycan Kolordusu Komutanı General Aliağa Şıhlinski, 2. Tümen Komutanı Albay Nazım Bey, Albay Seyfullah Mirza Kacar, Eğitim Bakanı Nesib Bey Yusufbeyli ve Nuri Paşa'nın babası Hacı Ahmet Bey hazır bulunmuşlardır. Bkz. Mehman Süleymanov, "Kafkas İslam Ordusu Harekatının Sonu", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu,* (Ed. Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov), Atatürk Ünv. Yay., Erzurum 2008, s. 346-347.

[46] Mehman Süleymanov, *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan,* Bakü 1999, s. 404-405.

[47] Hazırlanan bu talimatnamede şu maddeler yer almakta idi:

"1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ordu teşkil etme işlerini *"Kafkas İslam Ordusu"* tanzim ve idare edecektir.

2. Kurulacak kolordunun harp tüzüğü hazırlanmıştır.

3. Süvari kıt'aları muhtelif mıntıkalarda teşkil edilerek, bunlar sonradan ihtiyaca göre daha büyük birlikler halinde teşkilâtlandırılacaklardır.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 35 13.09.2018 09:58:09

olan Azerbaycan Kolordusu, Azerbaycan'ın muhtelif yerlerinde kurulacak dört piyade alayından oluşan iki piyade tümeninden meydana gelecekti. Hükümet, silah altına alınacak erleri müstahkem mevki komutanlıkları vasıtasıyla toplayacaktı. Teşkil edilecek tabur, alay ve tümenlerin komutanları kuruluşta Osmanlı subayları olacak, daha sonra bunların yerlerini yetişecek Azerbaycan Türkü subaylar alacaktı. Kurulacak alayların iaşesi mahallî idareler vasıtasıyla mıntıka ve mevki komutanlıkları tarafından Azerbaycan hükümeti hesabına kayıt ve temin edilecekti. Rus Ordusu'nda generallik yapmış olan Ali Ağa Şıhlinski bu Azerbaycan Kolordusu'nun komutanlığına getirilmiştir.[48] Nuri Paşa aslında bu kolorduyu kurmakla Osmanlı birliklerinin Azerbaycan'dan çekildikten sonra doğacak boşluğun bir yerde bununla doldurulmasını, diğer yandan da Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının askerî gücün tesisiyle garanti altına alınmasını istemişti.

d. Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü Önlerine Gelişi ve Bakü'deki İşgalcilerle Münasebetleri

Kafkas İslam Ordusu komuta kademesine ve Azerbaycan hükümeti yetkililerine göre Bakü'nün süratle en kısa sürede işgalden kurtarılması gerekiyordu. Nuri Paşa emrinde ilerleyen Kafkas İslam Ordusu, 26 Temmuz 1918'de Karasu, 27 Temmuz'da Hacı Kabul İstasyonu, 28 Temmuz'da Çengi Posta mevkiini ele geçirdi. Bu suretle Bakü'ye yönelen kıskaç iyice daraltılmış oluyordu. 30 Temmuz sabahı yeniden taarruza geçilerek Bakü'nün 10 kilometre batısında bulunan Kobi Köyü işgalci Ermeni ve Rus Bolşeviklerden zapt edilmişti. 31 Temmuz'da cereyan eden muharebelerde ise Nevagı ve Akbulak istasyonları ele geçirilmişti.

Kafkas İslam Ordusu, 1 Ağustos sabahı yeni bir taarruzla Bakü'ye 2 kilometre mesafede bulunan Salhane ve Kışla sırtlarıyla Hacıhasan köyünü ele geçirdi. Bolşevikler, Hazar Denizi'nde bulunan savaş gemilerinden Türk mevzilerine top ateşi açarken Bakü'den kalkan uçaklar da bu bombardımana iştirak ederek Kafkas İslam Ordusu'nun şehre girişini engellemeye çalışıyordu. 1 Ağustos'ta Bakü'nün zapt edilebileceğini Nuri Paşa'ya rapor eden Şark Cephesi ve 5. Kafkas Tümeni Komutanı Mürsel Paşa, Bakü ele geçirildiğinde kesinlikle şehirde yağmaya girişilmemesi, iki taraf arasında katliama meydan verilmemesi için Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'dan emirler aldı. Aslında Türk birliklerinin Bolşevik-Ermeni savunma hattını yarmaları

4. Teşkil edilmekte olan küçük birlikler kolordu ve tümen karargâhlarının teşkiline kadar doğrudan *"Kafkas İslâm Ordusu"*na bağlı bulunacaklardır.

5. Kolordunun subaylarının tümü Müslüman olacaktır. Bütün subaylar ve erler Osmanlı üniforması giyecekler; süvariler, merasimlerde Çerkez üniforması giyeceklerdir.

6. Mevcut Azerbaycan Kolordusu hemen lâğvolunacaktır. Kolordunun Gence ve diğer mıntıkalarda bulunan her nevi silah, cephane, mühimmat, araba, hayvan ve elbiseleri yeni teşkil edilecek kolorduyu donatmak üzere *"Kafkas İslam Ordusu"* emrine verilecektir. Azerbaycan Kolordusu 15 Ağustos 1918 tarihine kadar bunların listesini *"Kafkas İslam Ordusu"*na gönderecektir.

7. Yeni teşkil olunacak birliklerde konuşma ve yazışma Türkçe olacaktır. Yayımlanan bu tamim Azerbaycan'da faaliyet gösteren bütün Osmanlı birlikleri ile Azerbaycan Kolordusu Komutanlığı'na ve Azerbaycan Hükümeti'ne gönderilmiştir." Bkz. Nasır Yüceer, *Aynı makale, Türkler,* c. XIII, s. 749.

48 *Gnkur. ATASE Arşivi,* BDH Kol., K. 3821, D. 15, F. 4, 4-1.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 36 13.09.2018 09:58:09

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

ve Bakü'ye girmeleri an meselesi idi.[49] Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya ise, Bakü petrollerinin Osmanlı Devleti eline geçeceği endişesiyle bu harekata öteden beri karşı çıkmakta idi. Bakü'nün önemine dikkat çeken Mehmet Emin Resulzade ise, *"Bakü'süz Azerbaycan başsız bedendir"* derken, Ahmet Ağaoğlu ise Almanya'nın *"Azerbaycan'ı bir teneke gaza sattığını"* ifade ederlerken şehrin önemine ve Almanların tavırlarına dikkat çekmek istemişlerdi.[50]

Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü kapılarına dayanması, 31 Mart katliamının baş sorumlusu olan ve o sırada Bakü'deki Ermeni-Bolşevik İdaresi'nin başında bulunan Stephan Şaumyan'ı ve etrafındakileri büyük bir korkuya düşürmüştü. Türk ordusunun şehrin etrafını tamamen kuşatmasıyla Bakü'nün çevre kentlerle ilgisi kesilmişti. 24 Temmuz'da Bakü'de gayrimüslim işçilerin düzenlediği mitingde konuşan liderler Kafkas İslam Ordusu'nun hücumunu durdurmak için İngilizlerden yardım istenmesi fikrini ortaya atmışlardı. Bu sırada kendi iç sorunlarıyla uğraşmaktan başını kaldıramayan Sovyet Rusya'nın yardım göndermeyeceği net olarak anlaşılınca, Bakü hükümeti İngilizlerden yardım alınmasını teklif etmiştir. Bakü'de yapılan toplantıdaki oylamada 236'ya karşı 259 oyla İngilizlerden yardım istenmesine ve yeni bir koalisyon hükümetinin kurulmasına karar verilmiştir.[51] 31 Temmuz 1918'de iktidarı bırakmak zorunda kalan Stephan Şaumyan'ın yerine Ermeni ve Taşnakların ağırlıkta olduğu Taşnak, Menşevik-Eser ittifakı ile *"Merkezi Hazar Diktatoryası"* (Sentrokaspi) adı verilen bir başka koalisyon hükümeti kurulmuştu. Yeni hükümetin ilk faaliyetlerinden birisi, Türk kuşatmasını kırmak ümidiyle Enzeli'de bulunan İngilizlerle irtibata geçip onlardan yardım istemek oldu.[52]

Enver Paşa'nın Bakü'nün teslim olmaya zorlanması direktifi doğrultusunda Mürsel Paşa 3 Ağustos'ta Sentrokaspi Hükümeti Ordusu'na ve Bakü Ermeni Millî Şûrası'na Türkçe ve Rusça yazılmış bir mektup göndererek kayıtsız-şartsız teslim olmalarını istedi. Ancak bu mektuba Bakü'den herhangi bir cevap verilmemesi, Sentrokaspi hükümetince Bakü'nün savunulması kararı alındığına yorumlandı.

Sentrokaspi Hükümeti Ağustos ayının başında eli silah tutan bütün erkek ahaliyi mecburî seferberliğe tâbi tuttu ve seferberlikten kaçanların şiddetle cezalandırılacağı bildirildi. Bakü'ye Albay Stoks'un komutasındaki 70 piyade ve birkaç subaydan meydana gelen ilk İngiliz birliği 4 Ağustos 1918'de geldi. Yine 9-17 Ağustos tarihleri arasında 3 tabur 1 topçu bataryası ve birkaç zırhlı taşıttan oluşan General Dunsterville komutasındaki esas İngiliz yardımı Bakü'ye ulaştı. Şehrin Hıristiyan ahalisi 20-30 bin mevcutlu bir ordunun gelmesini bekliyordu. Ancak yardıma gelen İngiliz askerlerinin toplam sayısı 1500'ü ancak bulmuştu. Bakü'yü savunacak Ermeni, Rus ve İngilizlerin kuvvetlerinin toplam asker sayısı 10.000'e ancak ulaşmıştı.[53] Bunlara karşılık

[49] Nasır Yüceer, *aynı eser,* s. 99-102.
[50] Halil Bal, *aynı eser,* s. 206.
[51] Cemil Hasanlı, *aynı eser,* s. 122-123; Mehman Süleymanov, *aynı eser,* s. 247.
[52] Cemil Hasanlı, *aynı eser,* s. 124; Aygün Attar, *aynı makale,* s. 22.
[53] Nasır Yüceer, *aynı eser,* s. 103; Mehman Süleymanov, *aynı eser,* s. 174-175.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 37 13.09.2018 09:58:09

şehri tazyik altına alan Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Türkleri'nin de katılımıyla personel mevcudunun 14.000'lere ulaştığı bilinmektedir.

e. Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü Şehrine Yönelik İlk Taarruzu

Türk Ordusu'nun Bakü'ye ele geçirmeye yönelik ilk taarruzu 5 Ağustos 1918 saat 04.25'te başlamış; Ermeni, Rus ve İngilizlerden meydana gelen Bakü savunma birlikleri, mevzileri elde tutmak için olağanüstü bir çaba sarf etmiştir. Baskın Türk taarruzu karşısında direnişi kırıldığı anlaşılan Sentrokaspi birliklerinin, cephesinin merkezi olan Salhane ve mezarlığa doğru düzensiz bir şekilde çekilmiştir. Türk topçusunun Bakü'de bulunan kışlaları hedef alan atışları gayrimüslim halk arasında korku ve panik yaratmış ve halk gemilere binip şehirden ayrılmak için iskeleye hücum etmişti. Şehrin ele geçirilmesi an meselesi idi. Sentrokaspi birliklerinin birinci savunma hattı kırılmış, ikinci savunma hattına yaklaşılmış, dolayısıyla Bakü'nün kurtuluşu çok yaklaşmıştı. Ancak taarruza başlamadan önce yeteri kadar top mermisi tedarik edilememişti. Bu nedenle topçunun ilerleyen piyadelere verdiği ateş desteği gittikçe azalmaya başlamış ve 5 Ağustos öğleden sonra topçu cephanesi tamamen tükenince birlikler Bakü'ye 4 km mesafedeki Eybat-Balacari demiryolunun batısındaki hatta çekilmek mecburiyetinde kalmışlardı.

5 Ağustos muharebesinde Sentrokaspi birlikleri ölü ve yaralı olarak 2000; Türkler ise 9'u şehit 19 yaralı subay, 139'u şehit 444 er zayiat vermiştir.

Türk taarruzunun püskürtülmesi Bakü'de moralleri yükseltmişti. 6 Ağustos'tan itibaren Bakü'de çeşitli unsurlardan eli silah tutan 15-65 yaşları arasında olan erkekler askere çağrılarak zorla silah altına alınmaya başlanmıştır. Bu uygulamaya karşı çıkıp asker olmak istemeyen Türklerden 600 kişi idam edilmiştir.[54] Bakü'deki Türkler, şehrin zaptının uzamasından endişeye kapılmışlar, Türk askerlerinin moralini yükseltmek ve onu daha da cesaretlendirmek için 10 Ağustos 1918'de bir bildiri hazırlamışlar ve Türklere ulaştırmışlardır.[55]

---

[54] *Gnkur. ATASE Arşivi,* BDH Kol., K. 3819, D. 6, f. 61-1, 67-1, 69-2; E. Kaymakam Rüştü, *aynı eser,* s. 143.

[55] *"Bakü denilen milyon ve milyar şehrinin kapıları önünde günlerden beri zafer kuşunun kanadını yakalamak isteyen Türk Ordusu'na. Bu güzel gönül kapıcı şehri eğer siz zapt edemezseniz, Türk'ün ve Ordusu'nun şerefini şimdi içinde bulunduğunuz hendeklere gömeceksiniz. Eğer siz bu servet ve altın şehrini zapt edemezseniz, sevgili büyük vatanımıza en kıymetli bir hediye takdim etmek fırsatını kaçırmış olacaksınız. Eğer siz, yeşil denizin bu meşhur şehrini zapt edemezseniz, Kafkas Türkleri ve Türkistan Müslümanlarının kalbine saplanmış olacak zehr-i hançerin üzerine 'Eyvah! ki Türk bize imdada gelmedi'! cümlesi yazılmış olacaktır. Kafkasya feryat edecek, Türkistan ağlayacaktır. Eğer siz, bu büyük İslâm şehrini zapt edemezseniz, Allah diyenlerin varlığını senaatlü şükürlerle ortadan kaldıran ve kaldırmak isteyen düşmanlar önden ve arkadan sizi saracak ve gıcırdayan dişler yeni zulümler için bilenmiş olacaktır. Eğer siz, demir oluklardan dünyaya devlet akıtan ve sulhün terazisinde çok ağır basacak olan bu harp şehrini zapt edemezseniz, tarihin huzurunda mahcubâne yere bakacaksınız. Ve bugün dost düşman memleketlerinde en küçük bir evde en işsiz adamların bile dillerinde gezen Bakü şehri hadise ve hailesi, Türklerin bozgunluğuyla bitmiş olacaktır. Düşmanlar azim ve pek azim bir zaferin anahtarını ellerine geçirmiş olduklarını belki de biraz haklı olarak ilân edeceklerdir. Dostlar, böyle bir zayia'dan hâsıl olacak hayıflarını gizleyemeyecekler ve bizi şemleriyle kahredeceklerdir. Ey Türk askerî! Eğer sen bu şehri alamaz isen, Bakü'de senin için hazırlanan sofralar misafirsiz kalacak, senin için dikilen elbiseyi düşmanın giyecektir. Senin için yapılan adaklar yerine getirilemeyecek, senin ayağına (uğruna) kesilecek kurbanlar düşmanlara kalacaktır.*

235_Zekeriya_Turkmen.indd 38 13.09.2018 09:58:09

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

5 Ağustos taarruzunun başarısızlıkla sonuçlanması İstanbul'da da büyük üzüntü yaratmıştır. İstanbul'da bulunan Azerbaycan Milli Meclis Başkanı Mehmet Emin Resulzade 7 Ağustos'ta Azerbaycan Dışişleri Bakanı M. Hasan Hacınski'ye Bakü'nün bir an önce kurtarılması isteğini içeren bir mektup yazmıştır. Mehmet Emin Resulzade mektubunda şu konulara dikkat çekiyordu: *"Hangi yolla neyin pahasına olursa olsun Bakü derhâl alınmalıdır. Aksi takdirde biz başlamış olan bu harekat karşısında çok zor durumda kalabiliriz. Bakü'ye hücum yalnız Azerbaycan adına olmalıdır. Onu Azerbaycan hükümeti tutmalıdır. Başka türlü olursa çok zorluklar doğabilir."*[56]

f. Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye Yönelik İkinci Taarruz Harekatı

Kafkas İslam Ordusu'nun birinci taarruzda başarılı olamaması Nuri Paşa ve ordusunu yıldırmamıştı. Yeniden bir hazırlık yapıldıktan sonra ordunun Bakü üzerindeki baskısı daha yoğun ve devamlı hale getirildi. İkinci taarruzun yapılacağı 14 Eylül tarihine kadar Bakü etrafındaki yerleşim birimleri ve açık alanda çarpışmalar aralıklarla devam etmiştir. Bu süre zarfında Kuba ve Haçmaz kasabaları zapt edilip Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hâkimiyeti Dağıstan yönünde genişletilerek buradaki Bolşevik faaliyetlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Bakü'nün hemen batısında bulunan 364 rakımlı Yanardağ ve 311 rakımlı Binegadi tepeleri Sentrokaspi birliklerinin ve İngiliz askerlerinin inatçı savunması kırılarak ele geçirilmiş ve Bakü kuşatması iyice daraltılmıştı. Nuri Paşa, İkinci Bakü Taarruzu için daha ayrıntılı bir plan yaptığı gibi, yeni birliklerle ordusunu takviye etmişti. Bu sırada Kafkas İslam Ordusu'nda, Bakü cephesinde 8.000 Osmanlı askeri ile 6.000 civarında Azerbaycanlı milis kuvveti toplanmış bulunuyordu. Şark Orduları Grubu Komutanı Halil Paşa ile Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa 10 Eylül 1918 tarihinde bizzat cepheye gelerek taarruz hazırlıklarını yerinde inceleyip, şehrin savunmasındaki kuvvetli ve zayıf tarafları tespit edip gözden geçirmişlerdi.[57]

İkinci Bakü taarruzu öncesinde Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki dostluk ve iş birliği en yüksek seviyesine ulaşmış, İstanbul'da bulunan Azerbaycan delegeleri ile üst düzey görüşmelerde bulunulmuş, yeni padişah VI. Mehmet Vahdettin'in tahta çıkış törenlerinde Azerbaycanlı temsilciler de bulunmuşlar; dostluk ve işbirliği konusu tekrar karara bağlanmıştır.

Senin için hazırlanan altın keselerini düşman yağma edecektir. Eğer sen bu şehri almaz isen, İslam gelinlerinin duvaklarını kâfirler yırtacak; yine mübarek İslam kanları, kırmızı şaraplar gibi vahşî işkenceler uğrunda (altında) akacaktır. Senin zaferin için duaya kalkan elleri zalimler kesecektir. Eğer sen bu sarı ışıklı altın şehri almazsan kadınlar saçlarını yolacak, akıllarını kaybedecektir. Şimdiye kadar akan kanlar boş yere akmış olacak, sen de bu tozlu topraklı yerler içinde perişan ve sefil kalacaksın. Türk'ün gözlerini oyup ipliklere dizen düşmanlara bayramlar hazırlayacaksın. Fakat sen ey Türk askeri! İngilizlerin gücünü kendi zorunla Çanakkale'de kırdın. En büyük harp gemilerinin büyük güllelerine aylarca göğüs gerdin. Kutülamare'de 14.000'i esir aldın. Karşındaki düşmanın çoğunu, Ermenileri belki Azerbaycan'dan, Kars'tan beri önüne katarak da bu şehre tıktın. Türk adını büyüten Çanakkale, Kuttülamare, Galiçya, Romanya'dan sonra Kafkasya gelecek ve Bakû şehri de yiğitlik tacının bir elmas taşı olacaktır. Al Bakû'yü! Vatanına bir altın armağan yap!" Bkz. Cemalettin Taşkıran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi,* Gnkur. Basım Evi, Ankara 1995, s. 103-105.

[56] Cemil Hasanlı, *aynı eser,* s. 128.

[57] Nasır Yüceer, *aynı eser,* s. 114; Cemil Hasanlı, *aynı eser,* s. 137-138.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 39 13.09.2018 09:58:09

Kafkas İslam Ordusu'nun İkinci Bakü Taarruzu için hazırlıklarını tamamladığı tarihlerde Sentrokaspi Hükümeti de elindeki bütün imkânları kullanarak şehri savunmanın gayreti içine girmişti. Bakü'nün Türk ahalisi Kafkas İslam Ordusu'nun şehri kurtarmasını sabırsızlıkla beklerken Ermeni, Menşevik Eser ve Bolşevik unsurları da korku ve telâş içine düşmüş; şehrin düşmesi durumunda kaçış planları yapmaya başlamışlardır.

Bakü'de morallerin iyice bozulduğu bir ortamda Kafkas İslam Ordusu'nun şehre yönelik taarruzu 14 Eylül 1918 günü saat 02.00'de gece baskını şeklinde başlamıştır. Bakü savunma hattını yarmak için 5. Kafkas Tümeni, batıdan Eybat-Balacari demiryolu istikametinde ilerlemeye başlamış; Birinci Bakü savunma hattı saat gece 03.00'te, ikinci Bakü savunma hattı seher vakti saat 06.00'da ele geçirilmiştir. Salhane ve Salyanski Kışlaları'ndan hücuma hazırlanan düşman, Türk topçusunun caydırıcı ateşiyle dağıtılmıştır. Taarruzun baş kahramanı olan 56. Piyade Alayı, Bakü'ye hakim tepeleri ele geçirip, önünde bozgun hâlinde kaçan düşman askerlerini şehre doğru sürmeye başlamıştır. Volçivorata dağı ile Baylog arasında bulunan mevziler ele geçirilmiştir. 56. Piyade Alayı'nın önünden kaçarak Kırmızı Kışla'da direnmeye çalışan Ermeni, Rus ve İngiliz askerleri kışlanın topa tutulmasıyla burada da tutunamayarak panik halinde şehrin içlerine doğru kaçmıştır. Türk askerleri saat 16.00'da şehrin batısındaki mahalleleri ele geçirmiştir.[58] 15. Piyade Tümeni emrinde savaşan Azerbaycan milislerinden oluşan Muştevî Müfrezesi, Sabuncu mevkiini zapt etmiştir. Sokak çarpışmalarında fazla zayiat verilmemesi için 14 Eylül akşamı taarruz durdurulmuştur. Türk topçusu gece boyunca şehirdeki askerî noktaları ateş altında tutmuştur.[59]

Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa 14 Eylül akşamı verdiği yazılı emirde, 15 Eylül sabahı taarruza devam edilerek şehrin işgalden tamamen kurtarılmasını istemiştir. 15 Eylül sabaha karşı hücuma geçen 13. ve 56. alaylar şehre girmeye başlamış; Ermeni ve Rus birlikleri muharebe düzenini kaybetmiş olarak bazı evlere ve mahalle aralarına mevzilenerek son direnişlerini yapmışlar, ancak Batı cephesinden yapılan taarruzla Bakü'nün zaptına adım adım yaklaşılmış, kuzey cephesinde 38. ve 107. alayların taarruzları sonunda da düşmanın kuzey cephesi tamamen çökertilmiştir.

Kafkas İslam Ordusu'nun 15 Eylül 1918 günü saat 15.00'e kadar devam eden harekatı sonunda Bakü'yü savunan Ermeni ve Rus direnişi tamamen kırılırken, cephede genel bir bozgun havası doğmuş, askerler mevzilerini bırakarak limana doğru kaçmaya başlamışlardır. Bu panik durumunu engellemeye çalışan Sentrokaspi Hükümeti Savaş Bakanı General Bağratüni kaçan askerlerin ayakları altında kalıp çiğnenmiştir.

Bakü'nün savunulmasında büyük ümit bağlanan 39. İngiliz Tugayı'nın Komutanı General Dunsterville Türk hücumuna karşı direnmenin mümkün olma-

---

[58] E. Kaymakam Rüştü, *aynı eser,* s. 202-204.

[59] Süleyman İzzet, *Büyük Harpte 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Harekât ve Muharebeleri,* 103 Sayılı Askeri Mecmuanın 44 Sayılı Tarih Kısmı, Askeri Matbaa, İstanbul 1936, s. 41.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 40 13.09.2018 09:58:09

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

dığını görerek kuvvetlerine limana doğru çekilme emri vermişti. Aslında İngiliz generali Bakü'ye geldiği günden beri kuvvetli Türk kuşatması karşısında Sentrokaspi güçlerinin duramayacağı kanısındaydı. General Dunsterville'nin bu görüşündeki haklılığını, 14 Eylül çarpışmaları kesin olarak ortaya koymuştu. General Dunsterville, Türklere esir düşmemek için Bakü limanında topladığı askerlerini gemilere bindirerek gece saat 22.00'de Enzeli'ye gitmek üzere şehirden kaçmıştır. General Dunsterville'nin bu başarısızlığı tugay komutanlığı görevinden alınmasına, yerine General Thomson'un getirilmesine sebep olmuştur.[60]

Öte yandan Bakü'den kaçanlar arasında, İngiliz askerlerinin Bakü'ye gelmesine karşı çıktığı için iktidardan düşürülen Ermeni Sergerde Stephan Şaumyan da vardı. Şaumyan'la birlikte Çaparidze, Azizbekov, Vezirov, Leogonov ve Fioletov gibi isimlerin de bulunduğu 26 Bakü Sovyet komiseri Türkmen isimli gemi ile Bakü'den ayrılmıştır. Ancak Astrahan'a gitmesi gereken gemi, Hazar Denizi'nin doğu kıyısında bulunan Krasnovodsk'a uğramış, burada İngilizlerin desteklediği Bolşevik karşıtları tarafından hepsi gemiden alınıp kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir.[61] General Dunsterville ise yanında bulunanlarla birlikte canını zor kurtarmış; Bakü'den Enzeli'ye doğru çekilerek kaçmıştır.

g. Bakü Zaferi ve Şehrin Kurtarılarak Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Teslimi

Yukarıda da ifade edildiği üzere Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü şehrine girişinden sonra bir süre Ermeni ordusuyla sokak çatışmaları sürmüşse de şehir kısa sürede kontrol altına alınarak asayiş sağlanmıştır. Bazı mahalle ve sokaklarda kısmi direnişe rağmen bir şey yapamayacaklarını anlayan Ermeniler, daha sonra Kafkas İslam Ordusu birliklerine teslim olmak zorunda kalmışlardır. 15 Eylül saat 10.30'da Bakü'den 5. Kafkas Tümeni kurmay başkanı Yarbay Rüştü ateşkes için yetkili kılınmış,[62] tümen karargâhına gelen iki kişilik bir heyetle Bakü'nün teslim şartları kararlaştırılmıştır. Bakü'nün teslim şartlarını içeren belgede şunlar yer almaktadır:

"1. Bakü kayıtsız şartsız derhâl teslim edilecek.

2. Şehri savunan düşman askerleri teslim olacaklar.

3. Şehirdeki her türlü silah ve cephane ile devlet malı eşya ve binalar teslim edilecek.

4. Nargin Adası'nda bulunan Türk, Alman ve Avusturyalı savaş esirleri teslim edilecek.

5. Silah ve erzak depoları, zırhlı otomobil ve binek otomobillerle kamyonlar ve uçaklarla birlikte bütün malzemeler eksiksiz olarak teslim edilecek.

6. Gelen bu heyete halkın can ve mal emniyetinin sağlanacağı ve kimseye zarar verilmeyeceğine dair yazılı beyanat verilecektir."[63]

---

[60] Aygün Attar, *aynı makale,* s. 215.

[61] Tadeusz Swıetochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920,* Çev.: Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988, s. 118.

[62] Mustafa Görüryılmaz, *Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler 1918,* Bilge Oğuz Yay., İstanbul 2007, s. 177-178.

[63] *Gnkur. ATASE Arşivi,* BDH Kol., K. 3823, D. 22, F. 7-8.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 41 13.09.2018 09:58:09

Bakü'nün teslim şartlarına dair belge imzalandıktan sonra, *"Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'nca yazılan beyannameler"* heyete verilerek şehir halkına da kısa sürede duyurulmuştur. Böylece dafa fazla sokak çarpışmalarına girilmeden ve fazla zayiat verilmeden Bakü teslim alınmıştır. Hacıkabul'de bulunan Güney Grubu Komutanı Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey Bakü Mevkii Komutanlığı'na getirilmiş, şehirde asayiş ve emniyeti sağlamak için de 56. Piyade Alayı görevlendirilmiştir. Albay Cemil Cahit Bey, yayınladığı emirde bütün ahalinin silahlarını teslim etmesini, herkesin can ve malının Türk Ordusu'nun koruması altında olduğunu bildirmiştir.[64]

Gence'den Bakü'ye uzanan bu zafer yürüyüşünde ve son olarak da otuz altı saat süren İkinci Bakü Taarruzu'nu gerçekleştiren 5. Kafkas Tümeni ile 15. Piyade Tümeni'nin toplam zayiatı 1.000 asker idi. Ağustos ayının başından itibaren Bakü cephesinde bulunan 5. Kafkas Tümeni'nin 15 Eylül'e kadar verdiği zayiat ise 30'u subay olmak üzere toplam 1.130'u bulmuştu. İkinci Bakü Taarruzu'nda Azerbaycan Türkleri'nin oluşturduğu milislerden meydana gelen Muştevî Müfrezesi 11 şehit ile 44 yaralı vermişti.[65]

Şark Orduları Grubu Komutanı Halil Paşa ve harekatı yöneten Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa 16 Eylül'de Bakü'nün hemen dışında cephedeki birliklerin resmî geçidini izledikten sonra şehre girmişlerdir. Doğu Türklüğü için gerek ilim ve irfan, gerekse zengin kaynaklarıyla bir sanayi ve ticaret merkezi olan Bakü için aylardan beri çok kan akıtılıp şehitler verilmişti. Bakü'nün Türklerin eline geçmesiyle yüz yıldır bağımsızlığından yoksun olan Azerbaycan Türkleri esaretten kurtulmuş, 28 Mayıs 1918'de kurulan Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti üç buçuk ay süren bir mücadeleden sonra 15 Eylül 1918'de başkentine kavuşmuş oldu. Üç buçuk aylık zorlu mücadeleden sonra Türk askeri artık Bakü'de idi ve şehir gerçek sahiplerine kavuşmuştu. Almanların bütün baskılarına rağmen harekat durdurulmamış, Alman askerî karıştırılmadan Anadolu Mehmetçiği ile Azerbaycan Mehmetçiği omuz omuza vererek, bu toprakları kurtarmış ve üzerinde yaşayan Türkleri hürriyetlerine kavuşturmuşlardı. Enver Paşa, Halil Paşa'ya gönderdiği resmî telgrafından onu Osmanlı'nın müttefiki Almanlardan habersiz bir şekilde Bakü'ye girişini eleştirirken, aynı gün kişiye özel gizli kaydıyla gönderdiği telgrafında ise Bakü'nün kurtarılmasından duyduğu büyük memnuniyeti dile getirmiştir.[66]

Bakü'nün kurtuluşu, Müslüman ahali için kutlu bir gün olan Kurban Bayramı'na tesadüf etmişti. Böylece Azerbaycan Türkleri, 15 Eylül 1918'de

---

[64] E. Kaymakam Rüştü, *aynı eser,* s. 213; E. Yarbay Süleyman İzzet, *Büyük Harpte 15. Piyade Tümeminin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Hareket ve Muharebeleri,* (103 Sayılı Askeri Mecmuanın 44 Sayılı Tarih Kısmı), İstanbul Askeri Matbaa, 1936, s. 47; Ayrıca bkz. Nasır Yüceer, "Kafkas İslam Ordusunun Bakü Harekatı", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu,* (Ed. Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov), Atatürk Ünv. Yay., Erzurum 2008, s. 323.

[65] *Gnkur. ATASE Arşivi,* BDH Kol., K. 3830, D. 5, F. 189, 189-1. Gnkur. ATASE Arşivi, TAR Kol., K. 1. D. 1, F. 1-109.

[66] Enver Paşa telgrafında; *"Büyük Turan İmparatorluğu'nun Hazar kenarındaki zengin bir konak yeri olan Bakü şehrinin zaptı haberini en büyük meserretle karşılarım. Türk ve İslam Tarihi, sizin bu hizmetinizi unutmayacaktır. Gazilerimizin gözlerinden öperim, şehitlerimize fatihalar ithaf ederim."* Bkz. Taylan Sorgun - İlhan Selçuk, (Haz.), *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı,* İstanbul 1984, s. 427-428,

235_Zekeriya_Turkmen.indd 42 13.09.2018 09:58:09

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

çifte bayramı bir arada yaşamışlardı. Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı Feth Ali Han Hoyski, Nuri Paşa'ya gönderdiği 19 Eylül 1918 tarihli mesajında: *"Kafkas İslam Ordusu Komutanı Saadetli Nuri Paşa Hazretlerine"* hitabıyla başlayarak devamında; *"Komutanız altında bulunan cesur Türk askerimiz tarafından Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'nün düşmandan temizlenmesi münasebetiyle milletim, yüksek şahsınıza ve dünyanın en cesur ve soylu askeri olan Türk'ün oğullarına minnettar olduğunu arz etmekle iftihar ederim"* diyerek sevincini ifade etmekteydi. Bakü'nün işgal altında bulunduğu dönemde Gence'de çalışmalarını sürdüren Azerbaycan Hükümeti Bakü'nün zapt edilmesiyle birlikte Başbakan Feth Ali Han Hoyski tarafından buraya nakledildi ve 20 Eylül 1918'de bir hükümet bildirisi yayınlandı. Bakü Zaferi ve şehrin kurtarılışı, Kuzey Kafkasya'da da sevinçle karşılanmıştır. Kuzey Kafkas Cumhuriyeti Hükümet Başkanı Abdülmecit Çernoyef de Nuri Paşa'yı ve ordusunu gönderdiği telgraf mesajıyla kutlamıştır.[67]

Sonuç

Osmanlı ordularının Filistin cephesinde yaşadıkları büyük hezimet 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasını mecburi kılmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 11. ve 15. maddeleri gereği Türk birliklerinin Kafkaslardan çekilmeleri gerekiyordu. Şark Orduları Komutanlığı'na bağlı Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan Türklerinin de desteğiyle Bakü'yü Bolşevik Rus-Ermeni işgalinden kurtarmıştı. Ateşkes şartlarına göre İtilaf Devletleri tarafından Kafkasya Cephesi'nde zafer kazanmış bir ordunun teslim olması isteniyordu. Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerinin uygulamaya konulması sırasında pek çok cephede tepkiler yükseldi, tereddütler yaşandı. Cephelerde dört yıl boyunca kahramanca çarpışıp direniş gösteren Türk komuta heyeti, ateşkes şartlarının hemen uygulanmasına pek de sıcak bakmamıştı. Öte yandan büyük bir acziyet içinde bulunan İstanbul'daki sivil ve askerî bürokrasi İtilaf Devletleri'nin baskısı altında emirler vererek ateşkesin uygulanmasını isteyen emirler yağdırmakta idi. Nitekim bu süreçte Türk birliklerinin Dağıstan ve Azerbaycan'ı tahliye etmesi büyük zorluklar altında gerçekleşti ve tahliye işlemi 20 Ocak 1919'da tamamlanabildi.

Birinci Dünya Savaşı'nın son demlerinde, güç ve kuvvetten düştüğüne, takatinin tükendiğine inanılan bir devletin Kafkasya Cephesi'ndeki destansı mücadelesi son derece önemlidir. Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun yaptığı muharebelerin sonuçlarına bakarak Azerbaycan ve Dağıstan'ı kurtarma görevini başarıyla yerine getirdiği görülmektedir. 28 Mayıs 1918'de kurulan Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti gerçek manada bağımsızlığına, Türk Ordusu'nun Azerbaycan topraklarını işgalden kurtar-

[67] Kuzey Kafkas Cumhuriyeti Başkanı Abdülmecid Çernoyef mesajında şunları yazmıştır: *"Nuri Paşa Hazretlerine, Bakü'nün zaptını müjdeleyen kutlu telgrafınızın bende, kahraman ordunuzla Kafkas işleri hakkında büyük bir sevinç hasıl ettiğini övünçle arz ederim. Türklüğün menfaatini en kısa zamanda temin edecek birinci adam olduğunuzu ümit etmekteyim. Bu parlak başarınızı özel bir memurla Kuzey Kafkas Millî Cemiyeti'ne bildirdim. Bendenizle birlikte bütün Kuzey Kafkas ahalisi kahraman Osmanlı ordusuyla şanlı komutanına tebriklerimizi arz ederiz."* Bkz. *Gnkur. ATASE Arşivi,* BDH Kol., K. 3831, D. 6, F. 5-3, 5-4, 5-7.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 43 13.09.2018 09:58:09

masıyla kavuşmuştur. Millî nitelikli bir Türk devletinin kurulması, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a yaptığı yardım ve demokrasi kültürüne sahip aydın Azerbaycan liderlerinin gayreti sayesinde gerçekleşmiştir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Ruslar tarafından silinmeye çalışılan millî devlet bilinci bu sefer demokratik boyutta yeniden diriltilerek Azerbaycan Türklüğü'nün gayretleriyle yeni bir devlet halinde vücut bulmuştur.

1918 yılında sınırları Anadolulu ve Azerbaycanlı Türk askerleri tarafından çizilen ve bugünkünden daha geniş olan Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir özelliği de topraklarında yaşayan bütün halkların eşit kabul edildiği, Türk ve İslam dünyasında kurulan gerçek anlamda ilk demokratik cumhuriyet olmasıdır. Azerbaycan ve Dağıstan harekatını gerçekleştiren Türk (Osmanlı ve Azerbaycanlı) subay ve erlerinin göstermiş oldukları fedakarlık ve kahramanlığı ise her iki devletin halkları şükranla anacaktır.

Uzun süren Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiği bir dönemde, İtilaf Devletleri'nin yorgun ve moralsiz zannettikleri Türk askerinin neler başarmaya muktedir olduğu burada bir kez daha ispat edilmiştir. Yaşanılan bütün bu zorlu mücadelenin sonunda kuruluşunu tamamlayan Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti, maalesef uzun süre yaşayamamış, 23 aylık bir bağımsızlık döneminden sonra 27 Nisan 1920'de Bolşevik Sovyet Rusya'nın işgaline maruz kalmıştır. Bununla birlikte, Bakü'nün kurtarılması sırasında yaşanan kahramanlıklar ve dökülen kanlar boşa gitmemiş; Mehmet Emin Resulzade önderliğinde *"bir kere yükselen bayrak, bir daha gönüllerden, zihinlerden asla inmemiş",* Azerbaycan Türkleri'nin hafızalarında yerleşen millî devlet bilinci nesilden nesile tarihî miras olarak taşınarak hep canlı tutulmuştur. Bugün Azerbaycan Türkleri tarafından Nuri Paşa ve Kafkas İslam Ordusu her daim yaddadır, hatırdadır. Bakü'de *"Şehitler Hıyabanı"*nda bulunan anıt ve şehitlik bu mücadelenin somutlaşmış göstergesi gibi dimdik ayakta durmakta ve *"bir millet, iki devlet"* olma bilincinin nişanesi olarak da heybetle gelenleri selamlamaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Gnkur. ATASE Arşivi, Tarihçeler Koleksiyonu (TAR. Kol) KI. 1, D. 1, F. 1-121.

Gnkur. ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH. Kol), K. 3823, D. 22, F. 7, 7-1.

Gnkur. ATASE Arşivi, TAR. Kol., K. 1, D. 1, F. 1-120.

Gnkur. ATASE Arşivi, BDH. Kol., K. 3823, D. 22, F. 7-3.

Gnkur. ATASE Arşivi, TAR. Kol., K. 1, D. 1, F. 1-119.

Gnkur. ATASE Arşivi, TAR. Kol., K. 1, D. 1, D. 1, F. 1-118

Gnkur. ATASE Arşivi, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu (BAF) Kol., K. 3823, D. 22, F. 7-5.

Gnkur. ATASE Arşivi, BDH Kol., K. 3819, D6. F. 5.

Gnkur. ATASE Arşivi, BDH Kol. K. 3823, D. 22, F. 76.

Gnkur. ATASE Arşivi, BDH Kol., K. 3830, D. 5, F. 189, 189-1.

Gnkur. ATASE Arşivi, TAR Kol., K. 1. D. 1, F. 1-109.

Gnkur. ATASE Arşivi, BDH Kol., K. 3821, D. 15, F. 4, 4-1.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 44 13.09.2018 09:58:09

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

Gnkur. ATASE Arşivi, BDH Kol., K. 3819, D. 6, f. 61-1, 67-1, 69-2.
Gnkur. ATASE Arşivi, BDH Kol., K. 3187, D. 7, F. 3-2, 3-3.
Gnkur. ATASE Arşivi, BDH Kol., K. 3821, D. 15, F. 34.
Gnkur. ATASE Arşivi, BDH Kol., K. 3823, D. 22, F. 7-8.
Gnkur. ATASE Arşivi, BDH Kol., K. 3831, D. 6, F. 5-3, 5-4, 5-7.

Araştırma Eserleri ve Makaleler

ATTAR, Aygün: "Türk Ordusu Transkafkasya'da", *Askerî Tarih Bülteni,* Sayı: 50, s. 20.

AYDEMİR, Ş. Süreyya: *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* c. III, İstanbul 1978.

BAL, Halil: *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu,* İdil Yay., İstanbul 2010.

BAYUR, Y. Hikmet: *Türk İnkılâp Tarihi,* c. 3, Ks. 4, TTK Yay., Ankara 1991.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı, c. 1, Gnkur. Basım Evi, Ankara 1993.

E. Kaymakam Rüştü: *Büyük Harpte Bakü Yıllarında 5. Piyade Fırkası,* (93 Sayılı Askerî Mecmuanın 34 Sayılı Tarih Kısmı), İstanbul Askerî Matbaası, 1934.

E. Yarbay Süleyman İzzet: *Büyük Harpte 15. Piyade Tümeminin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Hareket ve Muharebeleri,* (103 Sayılı Askeri Mecmuanın 44 Sayılı Tarih Kısmı), İstanbul Askeri Matbaa, 1936.

GÖRÜRYILMAZ, Mustafa: *Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler 1918,* Bilge Oğuz Yay., İstanbul 2007.

HASANLI, Cemil: *Azerbaycan Tarihi 1918-1920, Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar,* Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara 1998.

KEYKURUN, Naki (Şeyhzamanlı): *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları,* İstanbul 1964.

KURAT, Akdes Nimet: *Türkiye ve Rusya,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1575-1918), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yayın No: 9, Ankara 1993.

SELÇUK, İlhan (Haz.): *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı,* İstanbul 1984.

Süleyman İzzet: *Büyük Harpte 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Harekat ve Muharebeleri,* 103 Sayılı Askeri Mecmuanın 44 Sayılı Tarih Kısmı, Askeri Matbaa, İstanbul 1936.

SÜLEYMANOV, Mehman: *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan,* Bakü 1999.

_____: "Kafkas İslam Ordusu Harekatının Sonu", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu,* (Ed. Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov), Atatürk Ünv. Yay., Erzurum 2008.

SORGUN, M. Taylan: *Bitmeyen Savaş (Kut'ül Ammare Kahramanı Halil Paşanın Anıları),* İstanbul 1972.

SWIETOCHOWSKİ, Tadeusz: *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920,* Çev.: Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988.

ŞAHİN, Enis: *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918),* Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2002.

TAŞKIRAN, Cemalettin: *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi,* Gnkur. Basım Evi, Ankara 1995.

YÜCEER; Nâsır: *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı (Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918),* Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1996.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 45 13.09.2018 09:58:10

_____: "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağıstan'a Askeri ve Siyasi Yardımı", *Türkler,* c. XIII, Ankara 2002.

_____: "Kafkas İslam Ordusunun Bakü Harekatı", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu,* (Ed. Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov), Atatürk Ünv. Yay., Erzurum 2008.

EKLER

Ek-1

Kafkas İslam Ordusu'nun Teşkilâtı ile Vazifelerine Ait Talimatname[68]

Nuri Paşa Kafkas İslam Ordusu teşkilâtı ile Komutanlığının vazifeleri hakkında 5 Nisan 1918 (1334) tarihli ve 12 maddeden ibaret ve Harbiyye Nâzın Enver Paşa'nın imzasını taşıyan aşağıdaki talimatnameyi hâmil idi.

1- Kafkas Ordusu'ndan teşkil maksat, Kafkaslıların teşkil edeceği ordunun esasını vücûda getirmek ve bu esası tedricen genişletmek ve Kafkasyalı erlere eğitim göstermek ve Kafkasya'da yüksek İslam menfaatlerini ve Hukûku Mukaddesçi Hilâfeti ve Devlet-i Osmaniyye ile ravâbıtı siyasîye ve Askerîyeyi tesis etmektir. Bu teşkilât tedricen bütün Rusya dahilindeki İslânılara imkânı dairesinde teşmil edilecektir.

2- Ordu Komutanı şimdilik Osmanlı Hükümeti'nin ve İslam Halifesi'nin Kafkasya'da en büyük mümessilidir.

3- Ordu Kurmay Başkanı yalnız askerî meselelerle meşgul olacak ve hiçbir suretle bunun dışındaki işlere müdahale etmeyecektir.

4- Ordu Komutanı siyasî meseleleri Siyasî İşler Şubesi aracılığı ile re'sen tedvîr edecektir.

5- Ordu Komutanı lüzumlu gördüğü zaman Kurmay Başkanı ve Siyasî İşler Şubesi Müdürlüğü'nün mütalâalarını alarak karar verebilir.

6- Ordunun emir ve komutasına zat işlerini idare ve levazımına taaluk eden işlere aynen diğer ordular gibi Harbiye Nezareti Devâiri ve ait oldukları şubeler tarafından tedvir ettirilecek ve binâen-aleyh mezkûr işler hakkında nezarete müracaat olunacaktır.

7- İslam meseleleri, siyasîye, iktisadiye re 'sen Harbiye Nâzırı'na arz olunacaktır.

8- Ordunun erleri mahallinden ikmâl ordu komutanlığına ait olup yalnız Osmanlı şahıslarına ait muâmelelerin ikmâli nezâretçe ifâ olunacaktır.

9- Ordunun teslîhi ve teçhizi, ilbâs ve iâşesi vesâir masrafları şimdilik Osmanlı Harbiye Nezareti'nce tesviye edilecektir.

10- Kafkas Ordusu Mensubu'nun arasında cereyan edecek hukûkî nıuâmeleler ve ceza işleri tamamen Osmanlı Ordusu'nda cari olan kânûnlar ve kaidelere tâbi olup, ancak Ordu Komutanı âhvâli mahalliye göre yerli erler hakkında bazı husûsî kânûnların müsadesi nisbetinde azaltmak veya çoğaltmakla yetkilidir.

11- Fahrî olarak üst alâmeti taşıyan subaylar Kafkasya'da bulundukları müddetçe fahrî rütbelerinin yetkilerine hâizdiler.

12- Ordunun İstanbul'daki husûsî muâmeleleri ile ordu mensuplarının aileleri işlerin burada takip ve çabuklaştırma, Urnûru Şarkıyye'deki husûsî şube tarafından icrâ edilecektir.

---

[68] Gnkur. ATASE Arşivi, TAR Kol., Kls: 1, Ds: 1, F: 1-120,1-121.

235_Zekeriya_Turkmen.indd 46 13.09.2018 09:58:10

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

Ek-2

5.nci Kafkas Tümeni'nin 5 Ağustos 1918 Taarruzu ve 905 Rakımlı Tepe-Hacı Hasan Hattına Geri Çekilmesi

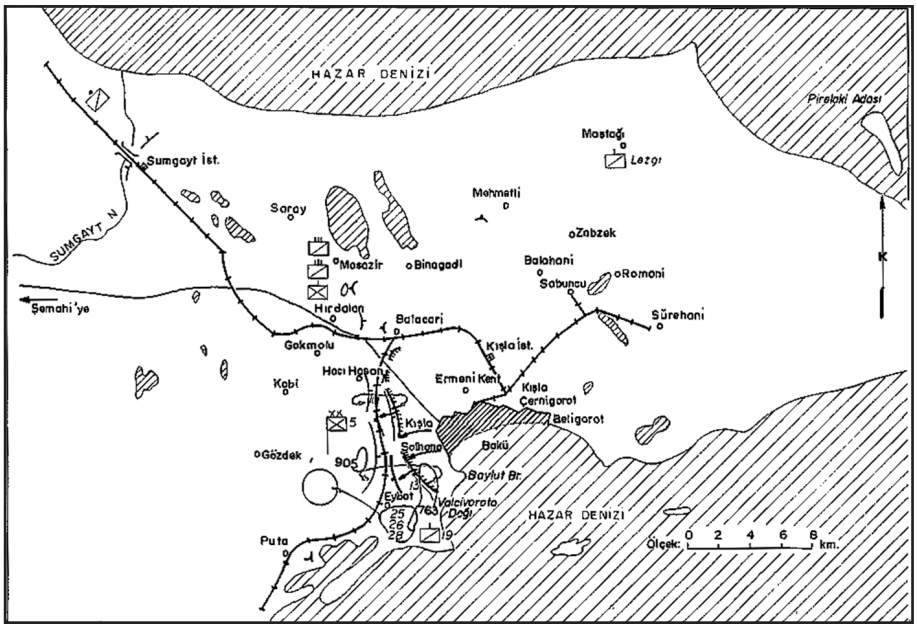

Ek-3

5.nci ve 15.nci Tümenlerin 14-15 Eylül 1918 Bakü'ye Taarruzları

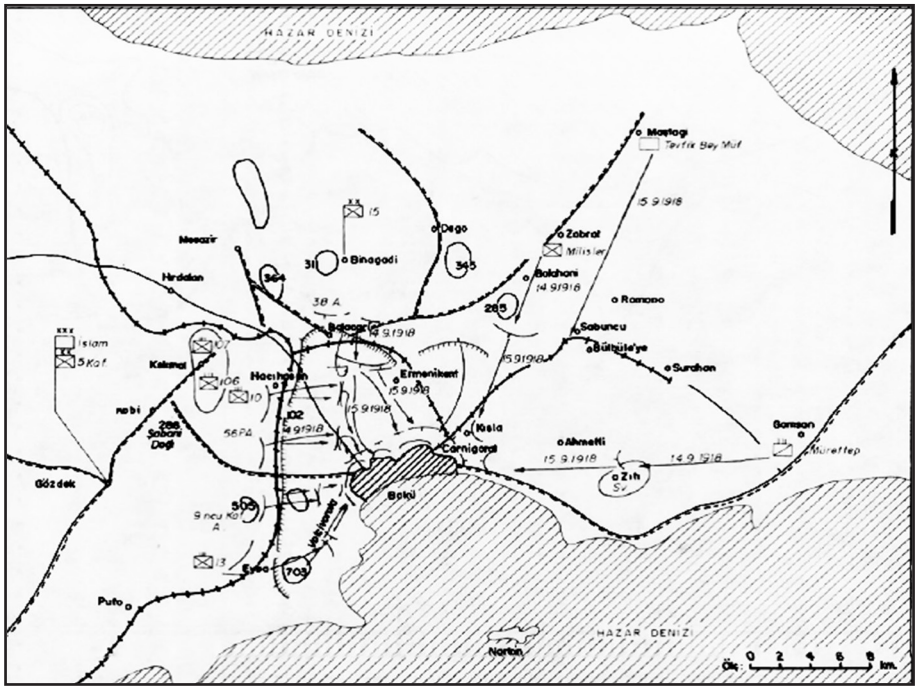

235_Zekeriya_Turkmen.indd 47 13.09.2018 09:58:10

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI / TDA
2018
TEMMUZ - AĞUSTOS
CİLT: 119 SAYI: 235
SAYFA: 23-48

Ek-4
Bakü Cephesi'nin 26 Ağustos 1918 Akşam Durumu

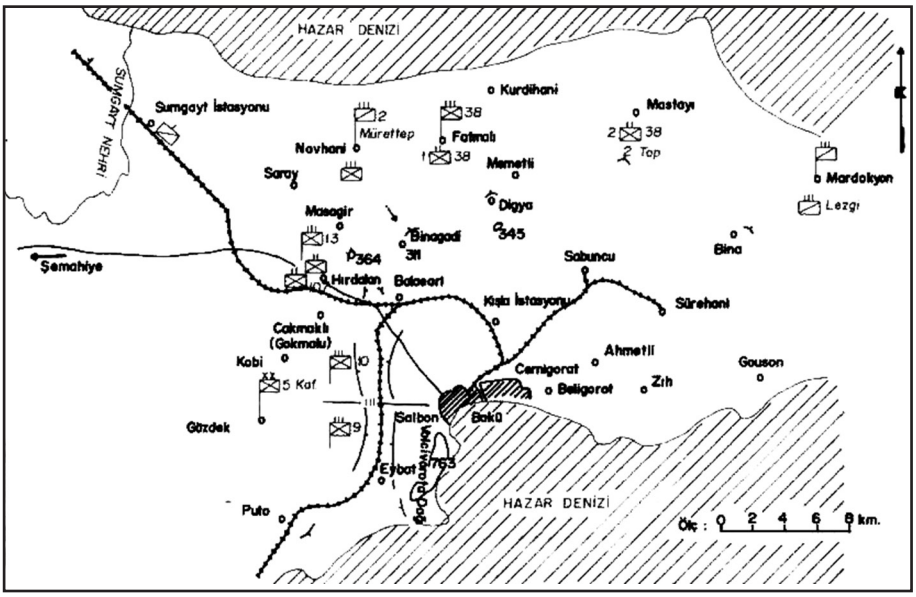

Ek-5
Kafkas İslam Ordusu Teşkilat Krokisi

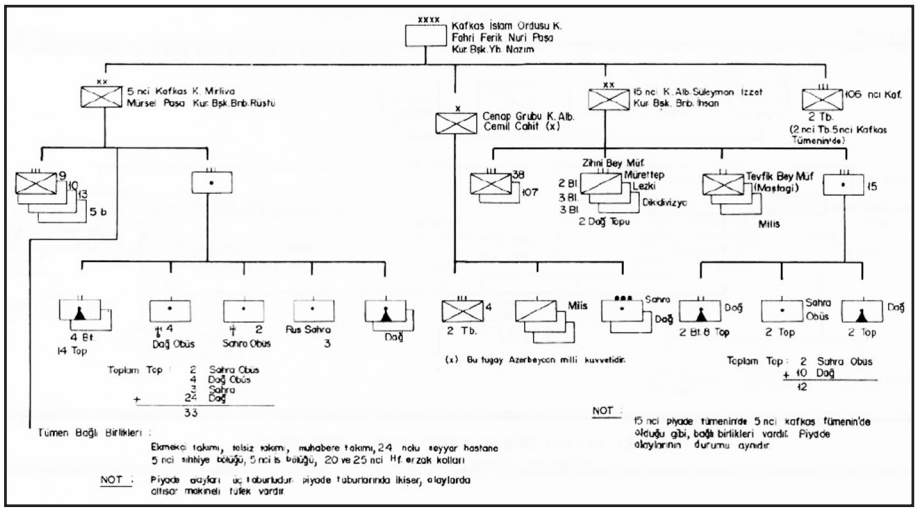

235_Zekeriya_Turkmen.indd 48 13.09.2018 09:58:10